DECEMBER :- 2017,
VOLUME -2, ISSUE-4

ISSN 2456-1002
(ONLINE)

Research Genius E Journal

Most Reffered & Peer Reviewed
Multi Disciplinary E Journal of Research

CHIEF EDITOR

DR. SUDHIR G. JOSHI

PRINCIPAL
SHREE H.S.SHAH COLLEGE OF COMMERCE
Modasa Dist- Arrvalli

Research
Genius E Journal

ISSN 2456-1002

Multi Disciplinary and Peer-Reviewed Research Journal in India

Chief Editor

Dr. Sudhir G. Joshi
Principal
Shree H.S.Shah College Of Commerce, Modasa Dist- Arrvalli

Chief Executive Editor

Dr. Rajeshkumar A. Shrimali
Assistant Professor
Department of Commerce
Shree H.S.Shah College Of Commerce,Modasa Dist- Arrvalli

Associate Editors	
Dr. Mohanlal K.Patel ASSOCIATE PROFESSOR H.O.D Department Of Commerce H.S.Shah College Of Commerce, Modasa Dist- Arrvalli	**Dr. Ilaben D.Sagar** ASSOCIATE PROFESSOR H.O.D Department Of Economics H.S.Shah College Of Commerce, Modasa Dist- Arrvalli

DECEMBER-2017, VOLUME-2, ISSUE-4

Executive Editors

Prof. Gopalbhai Vankar Assistant Professor H.O.D Department of English Shree H.S.Shah College Of Commerce, Modasa Dist- Arrvalli	(LATE) **Dr. Anant Patel** ASSISTANT PROFESSOR Department Of Physical Education Shree H.S.Shah College Of Commerce, Modasa Dist- Arrvalli
Prof. Kamlesh Goswami ASSISTANT PROFESSOR Department Of commerce Shree H.S.Shah College Of Commerce, Modasa Dist- Arrvalli	**Dr. Dhaval P. Dave** Assistant Professor Department of Economics Shree H.S.Shah College Of Commerce, Modasa Dist- Arrvalli

PUBLISHED BY

http://www.hsccresearchejournal.org/

HEAD QUARTER

Shree H.S.Shah College Of Commerce, Modasa Dist- Arrvalli

"Research Genius E Journal" is a Bi-Annual based Research Journal

Copy Right, DECEMBER- 2017, All Rights Reserved

- **No part of this publication may be reproduced or copied in any form by any means without prior written permission**
- **"Research Genius E Journal" holds the copyright to all articles contributed in this publication. In case of reprinted articles "Research Genius E Journal" holds the copyright for the selection, sequence, introduction material, summaries and other value additions**
- **The view expressed in this publication are purely personal judgments of the authors and do not reflect the view of "Research Genius E Journal" . The views expressed by external authors represent their personal views and not necessarily the views of the organizations they represent.**
- **All efforts are made to ensure that the published information is correct. "Research Genius E Journal" is not responsible for any errors caused due to oversight or otherwise.**

ISSN 2456-1002

Editor's Column

The blast of knowledge at the universal hut due to scientific dynamics has without doubt redefined the very concept of new Era. The main set-up of education especially higher education-has become a subject of study and scrutiny for the scholars and practitioners who have a hunger desire to face change and challenges. It is because we, the creature beings, are brilliant with the faculty of option and a liberated will.

Unlike other type, we are not planned. We can make choices and use our free will to act and get our objectives. Inequities in learning opportunities, quality of educational military and level of learning success persist by gender, rural/town locality, ethnic backdrop, and socioeconomic status.

The quality of education and the aptitude to define and monitor this quality is absent in most upward countries. The means and span of education continue to be fine and curbed to past models of delivery, and the use of other channels continues to be informal and subsidiary. The increase in quantitative and qualitative demand for education is not in step by an raise in funds.

At this point in time, it is safe to situation that the split of views on the risk of change is marvelous. We, the publishers of Research Genius E Journal, are very much eager to view some aspect of these changes through academic article contributed by impressive scholar and social group. The nearby issue contains papers with decisive coming and scrutiny as well as orderly argument and reflection on various theme of language, prose, information technology, commerce and so on. We trust this will positively be helpful for the community who desire transform.

Chief-Editor

Dr. Sudhir G. Joshi

Research Genius E Journal

DECEMBER :- 2017, VOLUME-2, ISSUE-4

INDEX

Sr.	Title	Page
1.	**Plays of Mahesh Dattani with Reference to Contemporary Issues** - Dr. Gopal V Vankar	1-3
2.	*મેઘરજ તાલુકાની આદિવાસી વિસ્તારની સરકારી પ્રાથમિક શાળાઓની ભૌતિક સુવિધાઓ અને શૈક્ષણિક કાર્યક્રમોનો અભ્યાસ* - *ડૉ. હરેશકુમાર એમ. પટેલ*	4-6
3.	**Values are caught but not taught** - Dr. santosh Devkar	7-9
4.	શિક્ષિત – અશિક્ષિત માણસ - મીનાકુમારી એન.રાઠોડ	10-11
5.	"પ્રાથમિક શિક્ષણની સરકારી યોજનાઓમાં પ્રજાકીય સહયોગ" - ડૉ.મહેશ એ. પંડયા	12-16
6.	**Pradhan Mantri Jeevan Bima Yojana** - Dr. Rajeshkumar A. Shrimali	17-20
7.	**Tips to Increase Efficiency at Workplace** - Dr. Rushiraj Bhatt	21-22
8.	ગુજરાતની વસ્તી, ગરીબી, ઉત્પાદન અને ઉપજનો ભારત સાથે સરખામણી - ડૉ. ધવલકુમાર પી દવે	23-29
9.	**Personality Development at Workplace** - PARVANI R. SHARMA	30-31

Plays of Mahesh Dattani with Reference to Contemporary Issues

Dr. Gopal V Vankar
Assistant Professor
Shri H. S. Shah College of Commerce, Modasa

Abstract

Mahesh Dattani was born on 7th August, 1950 in Bangalore. He is a well known Indian English dramatist. He had his education in Bangalore. He graduated with history, Economics and political Science. He completed his post-graduation in Marketing and advertising Management. Earlier, he worked as a copy writer in an advertising firm. He formed a theatre group named Play Pen in 1984. He has directed many plays based on varied themes ranging from classical Greek to contemporary works. In his long dramatic career, he has written many Radio plays for BBC. He has also won the highly esteemed Sahitya Akademi Award in 1998 for his valuable contribution to Indian drama. Among his notable plays, there are 'Tara', 'Bravely Fought the Queen', 'On a Muggy Night in Mumbai', 'Final Solutions'.

Mahesh Dattani is a contemporary writer who writes specifically in English. His plays question the age old mentality, norms and conventions prevailing in Indian society. In a process he covers many burning issues of Indian society. Homo-sexuality, lesbianism, child sexual abuse, patriarchal tradition and influence in Indian society, consumerism, communalism are some of the themes dealt with by Dattani in his plays. These are the issues which have never been dealt by any writer in any form of literature. It is Dattani who dared to touch such sensitive issues and brought them before the spectators. It is not exaggeration to regard him as a dramatic social reformer.

Mahesh Dattani was born on 7th August, 1950 in Bangalore. He is a well known Indian English dramatist. He had his education in Bangalore. He graduated with history, Economics and political Science. He completed his post-graduation in Marketing and advertising Management. Earlier, he worked as a copy writer in an advertising firm. He formed a theatre group named Play Pen in 1984. He has directed many plays based on varied themes ranging from classical Greek to contemporary works. In his long dramatic career, he has written many Radio plays for BBC. He has also won the highly esteemed Sahitya Akademi Award in 1998 for his valuable contribution to Indian drama.

Mahesh Dattani is a contemporary writer who writes specifically in English. His plays question the age old mentality, norms and conventions prevailing in Indian society. In a process he covers many burning issues of Indian society. Homo-sexuality, lesbianism, child sexual abuse, patriarchal tradition and influence in Indian society, consumerism, communalism are some of the themes dealt with by Dattani in his plays. These are the issues which have never

been dealt by any writer in any form of literature. It is Dattani who dared to touch such sensitive issues and brought them before the spectators. It is not exaggeration to regard him as a dramatic social reformer.

Among his notable plays, there are ‘Tara’, ‘Bravely Fought the Queen’, ‘On a Muggy Night in Mumbai’, ‘Final Solutions’. Tara is a drama based on gender discrimination. It is a story of twins- one girl and one boy. They are joined together at the hip. They are to be separated surgically. At any cost only one of two can survive after the surgery. To the queer astonishment of the spectators, mother prefers male child to survive. Craving for male child is a social and religious belief in India. Here, this belief is supported by the mother. It is bitter truth that is prevailing in Indian society whether urban or rural. In a very dramatic way and very tactfully, playwright puts before us the social belief system of India.

Till date, it is an issue concerning each and every section of Indian society whether rural or urban, rich or poor. It can be seen in each community and caste. Girl child is a matter of hatred. There are many other social issues related with this issue. Tara is a spokesperson of all the girl who are suffering such negligence before or after birth. Every girl child born in an Indian family does suffer some kind of exploitation and if there is a boy child in the family, the exploitation is much visible as the privilege is consciously or unconsciously propounded to the son.

In his another play ‘Seven Steps around Fire’, Dattani comes with another issue of eunuch community who have no personal identity or reputation in Indian Society. It is a story of Kamla, a beautiful eunuch who is invited for marriage and is murdered after the revelation of her real identity. In our Indian society, there is no place for third gender. It is a curse to have such physical characteristics. The author has ironically portrayed this aspect which would not have been given any head, for any matter related to them is of no importance to anyone. The heart touching story about an eunuch that she is murdered simly because she had fallen in love with Subbu a young man having a status of importance in society, fills us with horror and sense of injustice.

Issue of homo-sexuality and cruelty towards women waged by men is very beautifully conveyed in ‘Bravely Fought the queen’. Baa, an aged lady suffers a lot. She is treated like an animal by her husband. On the other hand, Alka is depicted as a queen who questions the disloyalty of her husband and also exposes the homo-sexual relation of her husband. Homo-sexuality is also a curse in Indian society. It is regarded as an abnormality. Here too, playwright focuses on the contemporary issues of tradition bound Indian society.

Another burning issue of India in the form of communalism is very nicely presented by Dattani in ‘Final Solution’. It was first performed in 1993. This play foregrounds the Hindu-Muslim problems. The play is a fine example of transferred resentments. Daksha, Ramnik, Aruna, Sunita are the Hindu characters whereas Javed is a Muslim character. It depicts how the

hatred among different communal identities occurs. Ramnik saves Bobby and Javed. He also offers job to Javed to give him a chance. The play mocks at the politicians who use people as their puppets. These puppeteers are real culprits. The play-wright at the end of the play wishes to stop this game of hatred and communal tension through the character of Ramnik. Ramnik accepts that his father has done black deed. We should forgive the offenders and forget the past. This can be the final solution.

Dattani's plays have contemporary values and his plays can be said to have been impaired by Ibsen the Father of Realism. Dattani handles every problem from gender issues to sexuality very successfully. Dattani's achievement as a playwright depends on the fact that his plays are a slice of life. They present reality as it exists. He has an array of themes to offer in his plays and the performance- oriented scripts that elicit from the audience and emotional as well as strongly intellectual response. His plays address the middle class and only the middle class. The reason is not far to seek – it is this class that constitutes the audience. Dattani has created a vibrant, new theatrical form which is a marked development on the hither to stagnant Indian drama in English.

References:

Das Bijay Kumar. *Forms and Meaning in Mahesh Dattani's Plays*, Atlantic Publishers, New Delhi. 2008. Print.

Singh Pramod Kumar. *Social Maladies in the Works of Mahesh Dattani*, Sarup Book Publishers, Delhi. 2007. Print.

Dr. Bishun Kumar & Dr. Neha Arora, *Mahesh Dattani: Themes, Techniques and Issues,* Atlantic Publishers, New Delhi.2016. Print

મેઘરજ તાલુકાની આદિવાસી વિસ્તારની સરકારી પ્રાથમિક શાળાઓની ભૌતિક સુવિધાઓ અને શૈક્ષણિક કાર્યક્રમોનો અભ્યાસ

ડૉ. હરેશકુમાર એમ. પટેલ
પ્રોફેસર
શ્રી કે.એચ. પટેલ એમ.એડ્. ઈન્સ્ટિટ્યૂટ,મોડાસા

સારાંશ

પ્રવર્તમાન સમયમાં શૈક્ષણિક ક્ષેત્રમાં જે ફેરફાર થઈ રહ્યા છે. તેના કારણે શાળાઓની ભૌતિક સુવિધાઓ અને શૈક્ષણિક કાર્યક્રમોમાં પણ વધુ પડતા યોગ્ય ફેરફાર કરીને વિદ્યાર્થી શિક્ષણમાં અભ્યાસમય બને તે માટેના પ્રયત્નો કરવા જોઈએ. તેથી મેઘરજ તાલુકાની આદિવાસી વિસ્તારની સરકારી પ્રાથમિક શાળાઓની ભૌતિક સુવિધાઓ અને શૈક્ષણિક કાર્યક્રમોનો અભ્યાસ તે સંશોધનનો વિષય બની રહ્યું છે. તેથી પ્રસ્તુત સંશોધન મેઘરજ તાલુકાની આદિવાસી વિસ્તારની સરકારી પ્રાથમિક શાળાઓની ભૌતિક સુવિધાઓ અને શૈક્ષણિક કાર્યક્રમોનો અભ્યાસ વિષયક જાગૃતિ જાણવામાં શાળાના જાતીયતા બાબતમાં રહેલ તફાવત જાણવાના હેતુસર હાથ ધરાયુ હતુ. પ્રસ્તુત સંશોધનમાં ઉપકરણ તરીકે સ્વનિર્મિત પ્રશ્નાવલિનો ઉપયોગ કરવામાં આવ્યો હતો. અરવલ્લી જિલ્લાના મેઘરજ તાલુકાની પ્રસ્તુત સંશોધનમાં મેઘરજ તાલુકાની 70 પ્રાથમિક શાળાને નમૂના તરીકે સહેતુક નમૂના પાસેથી માહિતી મેળવવામાં આવી હતી.જેનું પૃથક્કરણ વિવિધ પ્રશ્નોના ઉત્તરો મેળવીને તેની ટકાવારી દ્વારા કરવામાં આવ્યું હતુ. આ અભ્યાસ પરથી જાણવા મળ્યું હતુ કે પ્રયોગશાળાની સુવિધા અને આશ્રમશાળાઓની સંખ્યા ઓછી છે. મોટાભાગની શાળાઓ પાસે અલગ શિક્ષકખંડ, આચાર્ય ખંડ, પુસ્તકાલયખંડ, પ્રાર્થનાખંડની સુવિધા નથી.શાળાઓ પાસે જરૂરી શૈક્ષણિક સાધનોની સુવિધા નથી.સરકારી પ્રાથમિક શાળાઓમાં વિવિધ શૈક્ષણિક પ્રવૃત્તિઓ થાય છે.

ચાવીરૂપ શબ્દો - આદિવાસી વિસ્તાર, સરકારી પ્રાથમિક શાળા, ભૌતિક સુવિધાઓ, શૈક્ષણિક કાર્યક્રમો, અભ્યાસ

પ્રસ્તાવના

આધુનિક યુગમાં બધા જ પ્રકારની કેળવણીનું માર્ગાન્તીકરણ કરવા માટેનું પ્રબળ અને અસરકારક સાધન એક માત્ર શાળા છે અને તે શાળા જ જીવંત અનુભવો પૂરા પાડી શકે છે. જે ભૌતિક સાધનો અને માનવ સાધનોથી ભરપૂર હોય. રાષ્ટ્રના સર્વાંગી વિકાસ માટે શાળા મહત્ત્વની ભૂમિકા ભજવે છે. આમ, જોવા જઈએ તો શાળાએ દિવાદાંડી સમાન છે. રાષ્ટ્રના વિકાસમાં સારી રીતે મદદરૂપ થનાર શિક્ષણ એ શાળાના પ્રથમ પગથિયે (પ્રાથમિક શાળા)થી પ્રાપ્ત થાય છે.ભારતીય શિક્ષણપંચ (1964-66) ના અહેવલામાં નિર્દેશ કરેલ વિધાન - ''રાષ્ટ્રનું ભાવિ વર્ગ-ખંડોમાં ઘડાઈ રહ્યું છે- ને સમર્થન આપીએ તો તે માટે શૈક્ષણિક કાર્યક્રમોનું સચોટ અમલીકરણ થવું ઘટે.''શૈક્ષણિક પ્રશાસન અર્થે વિત્તીય-વ્યવસ્થા અતિ આવશ્યક છે. જેનો મૂળ ઉદ્દેશ્ય શૈક્ષણિક આવશ્યકતાઓને પરિપૂર્ણ કરવા માટેનાં સાધનો પ્રદાન કરવાનો છે.

અભ્યાસના હેતુઓ

1 મેઘરજ તાલુકાની ગ્રામીણક્ષેત્રની સરકારી પ્રાથમિક શાળાઓની ભૌતિક અને શૈક્ષણિક કાર્યક્રમોની માહિતી પ્રાપ્ત કરવા આચાર્ય માટેની પ્રશ્નાવલિની સંરચના કરવી.

2 મેઘરજ તાલુકાની ગ્રામીણ ક્ષેત્રની સરકારી પ્રાથમિક શાળાઓની શૈક્ષણિક કાર્યક્રમોનો અભ્યાસ કરવો.

3 મેઘરજ તાલુકાની ગ્રામીણ ક્ષેત્રની સરકારી પ્રાથમિક શાળાઓની ભૌતિક સુવિધાઓનો અભ્યાસકરવો.

4 મેઘરજ તાલુકાની ગ્રામીણ ક્ષેત્રની સરકારી પ્રાથમિક શાળાઓની શૈક્ષણિક પ્રવૃત્તિઓનો અભ્યાસ કરવો.

અભ્યાસના પ્રશ્નો

1 મેઘરજ તાલુકાની ગ્રામીણ ક્ષેત્રની સરકારી પ્રાથમિક શાળાઓમાં કેવા પ્રકારની શૈક્ષણિક સુવિધાઓ હશે ?

2 મેઘરજ તાલુકાની ગ્રામીણ ક્ષેત્રની સરકારી પ્રાથમિક શાળાઓમાં કેવા પ્રકારની ભૌતિક સુવિધાઓ હશે ?

3 મેઘરજ તાલુકાની ગ્રામીણ ક્ષેત્રની સરકારી પ્રાથમિક શાળાઓમાં કેવા પ્રકારના શૈક્ષણિક કાર્યક્રમો થાય છે ?

4 મેઘરજ તાલુકાની ગ્રામીણ ક્ષેત્રની સરકારી પ્રાથમિક શાળાઓમાં શૈક્ષણિક પ્રવૃત્તિઓ કેવી હશે ?

સંશોધનનું ક્ષેત્ર

પ્રસ્તુત સંશોધનનું ક્ષેત્ર પ્રાથમિક શિક્ષણ હતું.

સંશોધન પ્રકાર અને પદ્ધતિ

પ્રસ્તુત સંશોધનનો પ્રકાર વ્યાવહારિક સંશોધન હતું. પ્રસ્તુત સંશોધનની પદ્ધતિ સર્વેક્ષણ પ્રકારની હતી.

અભ્યાસની મર્યાદાઓ

1 પ્રસ્તુત સંશોધન ઉપકરણ સ્વનિર્મિત હોવાથી તેની મર્યાદા રહેવાની સંભાવના હતી.

2 પ્રસ્તુત સંશોધનમાં પ્રાથમિક શાળાઓને નમૂના તરીકે લેવામાં આવી હતી.

3 પ્રસ્તુત સંશોધનમાં સરકારી પ્રાથમિક શાળાઓનો સમાવેશ કરવામાં આવ્યો હતો.

ઉપકરણ

પ્રસ્તુત સંશોધનમાં ઉપકરણ તરીકે સ્વનિર્મિત પ્રશ્નાવલિનો ઉપયોગ કરવામાં આવ્યો હતો.

વ્યાપવિશ્વ અને નમૂનો

પ્રસ્તુત સંશોધનના વ્યાપવિશ્વ તરીકે અરવલ્લી જિલ્લાના મેઘરજ તાલુકાની પ્રાથમિક શાળાઓને લેવામાં આવી હતી.

પ્રસ્તુત સંશોધનમાં મેઘરજ તાલુકાની 70 પ્રાથમિક શાળાને નમૂના તરીકે સહેતુક નમૂના પદ્ધતિથી લેવામાં આવી હતી.

માહિતીનું પૃથક્કરણ

પ્રાપ્ત માહિતીનું પૃથક્કરણ વિવિધ પ્રશ્નોના ઉત્તરો મેળવીને તેની ટકાવારી કાઢવામાં આવી હતી.

તારણો

1. પ્રયોગશાળાની સુવિધા અને આશ્રમશાળાઓની સંખ્યા ઓછી છે.
2. મોટાભાગની શાળાઓ પાસે અલગ શિક્ષકખંડ, આચાર્ય ખંડ, પુસ્તકાલયખંડ, પ્રાર્થનાખંડની સુવિધા નથી.
3. શાળાઓ પાસે જરૂરી શૈક્ષણિક સાધનોની સુવિધા નથી.
4. સરકારી પ્રાથમિક શાળાઓમાં વિવિધ શૈક્ષણિક પ્રવૃત્તિઓ થાય છે.

સંદર્ભસૂચિ

આચાર્ય, મો. ડી., (2008). ***શિક્ષણમાં સંશોધનનું પદ્ધતિશાસ્ત્ર.*** અમદાવાદ : અક્ષર પબ્લિકશેન.

ઉચાટ, ડી.એ., (2000). ***સંશોધનની વિશિષ્ટ પદ્ધતિઓ*** .રાજકોટ : શિક્ષણશાસ્ત્ર ભવન, સૌરાષ્ટ્ર યુનિવર્સિટી.

દેસાઈ, એચ.જી. અને દેસાઈ, કે.જી., (1997).***સંશોધન પદ્ધિઓ અને પ્રવિધિઓ.*** (છઠ્ઠી આવૃત્તિ) અમદાવાદ : યુનિવર્સિટી ગ્રંથનિર્માણ બોર્ડ, ગુજરાત રાજ્ય.

પટેલ, આર.એસ., (2008).***શૈક્ષણિક સંશોધન માટે આંકડાશાસ્ત્રીય પદ્ધતિઓ.*** (પ્રથમ આવૃત્તિ) અમદાવાદ : જય પબ્લીકેશન, મહાદેવવાડી પાસે, ઓગણજ

પારેખ, બી. યુ. અને ત્રિવેદી, એમ. ડી., (1994).***શિક્ષણમાં આંકડશાસ્ત્ર.*** (ચોથી આવૃત્તિ) અમદાવાદ : યુનિવર્સિટી ગ્રંથનિર્માણ બોર્ડ, ગુજરાત રાજ્ય.

આચાર્ય મોહિની (2008) ***શિક્ષણમાં સંશોધનનું પદ્ધતિશાસ્ત્ર.*** અમદાવાદ : અક્ષર પબ્લિકેશન.

પટેલ, બાબુલાલ ડી. (1992) ***ગુજરાત રાજ્યની આશ્રમ શાળાઓની ભૌતિક સુવિધાઓનો અભ્યાસ*** ગુજરાત વિદ્યાપીઠ.

http://www.hsccresearchejournal.org/ ISSN 2456-1002

Values are caught but not taught

Dr. santosh Devkar

Principal

M.K.Shah Latiwala D.El.Ed. college,

College campus, Modasa, Arvalli

Our history and mythology taught us of excellent values education. We, the Indians, talk loud of our cultural heritage, we talk a lot of the characters of Ram, Krishna, Raja Harishchandra, Sita, Savitri and for that matter many more, Buddha, Mahavir, Kabir, Raidas, Chaitanya, Ramakrishna, Vivekananda, Ramanujan. Good that India have these great men—god heads and godly as a part of our heritage. We have not to go out anywhere to seek for ideals. We have them all in our mythology and history.

It is time for action: our young in the right direction:

We all discuss about high values and integrity, but it is the time for value based action**.** Anyone who stands on a pulpit to speak to the audience is found to talk of high principles, or moral conduct, of spiritual and cultural heritage of our country. What ideal are they—the leaders—presenting to countries—corning-up generation the young minds—a very distressing a spectacle. What right has such people to govern us**,** what right has they to be leaders, when their own steps are going astray? In such a grim and graceless situation we are obliged to give a deep thought how and in what manner the nascent are and growing generation of the nation to be guided and oriented.

Moral values in youth:

The most disturbing fact is that a great number of our youth and teenagers are morally degraded. They have become disrespectful towards the elders. Many resort to drug, alcohol and smoking. They find it difficult to display toleration and self-control.

Imparting proper values:

There is need for imparting proper values among the children. A child learns a lot from the people around him. If the social environment is not good, then it becomes very difficult for him to display ethics and values in his behaviour. We hear it all around, that children in India are going astray. Newspapers report how a fifteen year old boy has been the leader of a gang of auto-thieves. And all these auto-thieves belong to the so- called high families. To get rich quick has been their ambition—not hard work, not sustained pursuits of high order but just anything that can get them quick returns in the form of good money—that has led them to these nefarious ways. Ethics and values need to be imbibed among students.

Educational system:

our country very much needs a value-oriented educational system. It is only at the level of the primary education that such lessons need to begin. If the impressionable mind once gets set to noble goals difficult would it is to lead him astray. the teacher has to play a major and a decisive role in giving this lesson by precept as well as by example. It is the intellectual, the physical, the emotional, the psychological parts of the child’s personality which would need to be molded and modeled.

Teachers are very important:

The role of schools and teachers are very important. Then, when the child enters the school at the age now of four or five, the schools and the teachers there have to give him lessons in universal brotherhood, respect for all religions, feeling of honour for our great man, a sense of pride in our

national flag. Students learn moral values at school. Along with these the child shall be given lessons in dignity of labour. No work is mean or low. Self-dependence, respect for the elders, concern for those who are handicapped or under-privileged.

Proper training of teachers:

proper training of teachers should be arranged, so that the teachers acknowledged of their responsibilities. It is necessary that in the Teacher's Training Programmed, Value Oriented Education Programme, need to be highlighted so that the teachers are trained up to know their mission and method.

Communal harmony:

In a vast nation like India with so many sections in the society, so many sects, so many religions, so many regions, and so many languages the child has to be taught the lesson in 'unity in diversity'. The feeling of unity and communal harmony helps build values in a student. The daily morning prayer of the school should contain this lesson of national oneness. This should not only be repeated every morning but its import and meaning to be explained by the Principal or a teacher. Students be asked to come prepared with a short-speech on this oneness of the nation. They should be allowed to speak on any of its aspects and speak out to the whole congregation after the prayer. Similar speeches everyday on different moral values should be the first lesson given, not by any teacher but by students themselves, one each day. Community lunch, when all would sit together and eat even sharing one another's lunch packet would give to them a sense of oneness, irrespective of class, caste or religion.

The first teacher:

Value based teachings and education are the fields, the first teacher in which is the mother. It is the mother who tends to lend the first lessons and it is on her that rests the foundation-laying responsibility. What is right, what is wrong, what is true**,** what is false, what is respectable and noble and what is not – it is the mother who imparts these lessons. It is the mother who taught her child remain honest. She encourages her child to always speak up the truth. She should ensure that her children never tell a lie. The mother should make the child learn that she would never scold him if her child tells the truth even if the child had done some wrong. 'Admit the wrong done and you would be a nice child' **–** let the child develop this faith and he would never fall a victim to falsehood. This is how slowly and gradually, step by step the lessons in morality can be taught. Mother is the first teacher for her child.

Moral and immoral:

It has yet not been finally thought off how and in what manner sex-education is imparted to the young. But at least let them be made aware about AIDs/HIV etc, and why and how people catch these fatal diseases would automatically be explained. That is also a part of morality in society. That is a necessary part of value based education. It need not be any part of the curriculum but it is a lesson that they must learn through discussions and discourses. The young should learn what is moral and what is immoral**.**

Value Based Education, therefore, is a part of the Educational programmed which cannot be shelved or done away with. It has to be a part of life and life is a constant education and the process of living is a process of learning.

The process of living is a process of learning:

Discipline is still a great lesson that has to be imparted. It is the teacher who himself or herself should be an example of discipline and children would be the automatic learners. These are values which do not need to be the part of any curriculum—they have to be the part of the behaviour. Being any part of the curriculum can give rise to controversies; but general behaviors

showing respect to all religions, celebrating all festivals together, would by itself be a lesson in national integrity.

An Important of moral value in human life:

- Care for others: moral values help us to care for others.
- Respect: moral values ensure that we respect ourselves and others.
- Objectively good: doing the right thing is objectively good.
- The meaning of life: moral values make life meaningful.
- The fount of good things: many other good things flow from strong moral values.
- A requirement: it can be argued that a strong moral code is a requirement for a fulfilling life.
- Guidance: moral values help us to make wise decisions.
- Trust: if we know other people have moral values, we will trust them.
- Community: shared moral values help to foster a sense of community.

Benefits of good Moral Values:

We should always examine and develop our moral values There is need for Value based Education System in India..

- When we love and respect others, when we work with honesty and when we do ONLY what is right, we obviously transform ourselves into a better human being.
- Moral values help in shaping the character and personality of an individual. Moral values also earn you respect.
- Moral values are essential for human relationships at all the levels of life. Be it our family, workplace or society, moral values are required everywhere in order to work smoothly and in a cooperative manner.
- Moral values help us differentiate between good and bad, right and wrong. Hence, the decision power of an individual gets improved, naturally.
- Moral values help you in finding out the true purpose of your life. Once we start following the path of life through moral values, we start realizing the true purpose our life. We become unselfish, dedicated, loving and caring for others.
- Moral values give us happiness, confidence and immense satisfaction. These values shape us into gentle humans who are beautiful inside out!

A person cannot be expected too perfect to have all these qualities. But he can be fairly honest. A national cannot progress materially and culturally unless its citizens are basically honest. A society without values is governed by jungle laws.

શિક્ષિત – અશિક્ષિત માણસ

મીનાકુમારી એન.રાઠોડ
ગ્રંથપાલશ્રી
શ્રી એચ.એસ.શાહ કોલેજ ઓફ કોમર્સ,મોડાસા.

શિક્ષક અને શિક્ષણ સાથે અતુટપણે જોડાયેલા ગ્રંથાલય સાથે વર્ષોથી એક ભીતરી સંબંધ રહ્યો હોવાથી તે વિષે સતત વિચારવાનું બન્યું છે. ણ ગમતી બાબત માટે ચિંતા એવી છે ,ઉડેથી ચચરાટ અનુભવ્યો છે. શિક્ષણની અવદશા તો આપણી નજર સામે જ,પ્રત્યક્ષ છે .શિક્ષણમાંથી એક રીતે તો શિક્ષણ ચાલી ગયું છે.એ સિવાયનું એમાં સઘળું છે. શિક્ષણ સંસ્કાર નહી ,પણ આર્થીકોપાર્જન માટેની સંસ્થા બની ગયુ છે. તેના કેન્દ્રમાં બહુશઃઅર્થ જ રહ્યો છે. સરકાર માટે તે આંગડીયાત રહ્યું છે. તો સેલ્ફ ફાઈનાન્સના નામે ચરી ખાતી સંસ્થાઓ માટે તે મોટો નફાકારક ધંધો બની ગયો છે.ઉચ્ચ સ્તરે થતી નિમણુકોમાં પણ ભાગ્યે જ કશા ધોરણ સચવાયેલા જોવા મળશે. જે દેશનું શિક્ષણ મૃતઃપ્રાય સ્થિતિમાં હોય એ દેશ આંતરસત્વ વિહોણો થઇ જતો હોય છે,દેશને નામે એક વિરાટ નિષ્પ્રાણ ખોખુ જ બાકી રહેતું હોય છે.જ્યાં વ્હેતિયાઓ મહાલ્યા કરતા હોય છે.

મારો મુદ્દો ગ્રંથાલય છે પણ જ્યાં શિક્ષણની આ સ્થિતિ હોય ત્યાં ગ્રંથાલય તો 'બાપડું' જ હોય છે. જ્ઞાનનો,માનવ આનંદનો, માનવ સંસ્કારનો આ શિક્ષણની સાથે જોડાયેલો સૌથી મોટો સ્ત્રોત આજે લગભગ અમલુંપ્તા સરસ્વતીની સ્થિતિએ પહોચ્યો છે.હા,દેશમાં ગ્રંથપાલો છે,ગ્રંથાલયો છે.તેમાં કેટલાક ઉજળા અપવાદો પણ છે. છતાં તે પ્રત્યેની સમાંજશાસકોની આજે અભિમુખતા છે ખરી? શિક્ષણ માટે જ જ્યાં નરી બેફીકરાઇ રહી હોય ત્યાં પુસ્તકાલયોનું તો વિચારવાનું જ શું? નગર-કસ્બાનાં નાના નાના પુસ્તકાલય આજે ધૂળ ખાતા પડ્યાં છે. ત્યાં વાચકોની સંખ્યા પણ સાવ પાખી હોય છે. ગ્રંથપાલોને પગારથી માંડીને બીજી સુવિધાઓની પણ સમસ્યા રહી છે.તે પણ તેની ભૂમિકા અદા કરવામાં ભાગ્યેજ સક્રિય જણાય છે.'ચાલે છે તેમ ચલાવ' એવી વૃતિ જ તે પાછળ પડેલી જણાય.તેના પુસ્તકાલયમાં નવાં પુસ્તકો થોડાએક ઉમેરતા હશે પણ ઘણુબધું તો સરકારી ધોરણે કે રહે ત્યાં પુસ્તક પસંદગી થતી હોય છે ત્યાંય સમિતિઓ અને પ્રકાશકો વચ્ચેની વરવી સાઠગાંઠ જોવા મળે. શાળા-કોલેજના ગ્રંથાલયોની સ્થિતિ થોડાક અપવાદોને બાદ કરતા દુઃસહ રહી છે.ઘણાબધા બધાં ગ્રંથાલયોમાં તો ગ્રંથાલયની જગા જ પુરતી નથી. કારકુન કે પટાવાળાની કૃપા તડે તેવાં ગ્રંથાલયો ચાલે.પુસ્તક હોય છતાં એવું બધું ત્યાં વેરવિખેર પડ્યું હોય કે 'પુસ્તક જ નથી' તેવા ઉત્તરો મળે. ખાનગી પુસ્તકાલયોનાં ગ્રંથપાલોને મર્યાદિત આમદાની મળતી હોય છે.વળી તેનું ટ્રસ્ટી મંડળ પણ અશતઃ રાજકીય વગવશીલાઓનું હોય છે.તેમના માટે તેનું 'પદ' મહત્વનું હોય છે.ગ્રંથાલયનો વિકાસ કે

ગ્રંથપ્રીતિ નહી. આ વ્યાપક ઉપેક્ષાઓનું સરવૈયું તો એવું નીકળે છે કે પુસ્તકો જ્યાં છે તે સ્થિતિમાં યથાવત રહે છે અથવા પ્રચલિત શબ્દમાં કહું તો 'જળવાય 'છે પણ આ જાળવણી ચિંતાભરી નથી. આળસપ્રેરિત છે.પુસ્તક ભૂલેચૂકે વાચક જાતે શોધે તો અંદરનાં કેટલાક પાનાં જ ગાયબ થઇ ગયેલાં લાગે. થોડે અંશે શંકાનો લાભ આપવો હોય તો આપીએ,અપવાદોથી ખુશ રહીએ પણ વ્યાપક અર્થમાં આ આખી પ્રવૃત્તિ 'ણ ધાનીયાતી' હોવાનું જણાઈ રહ્યું.મોટા શહેરોમાં સરકારી,અર્ધસરકારી કે ખાનગી પુસ્તકાલયો છે તેના થોડાએક નિયમિત વાચકો પણ છે. કેટલીક જગાએ વિભાગવાર વર્ગીકરણ,બેઠક માટેની સુચારુ વ્યવસ્થા, ગ્રંથપાલની ઉત્સુકતા અને સમપ્રિતતા જરૂર જોવાય.પણ સરેરાશ ચિત્ર ઘણું જ નબળું છે. આપની જાહેર-સરકારી સંસ્થાઓ બિનજરૂરી કરોડો રૂપિયા જાહેરાતો પાછળ ખર્ચે છે.નેતાઓની પબ્લિસિટી માટે મસમોટા હોડીગ્સો લગાવાય છે. પણ જ્ઞાનની પરબ જેવી આ લાઈબ્રેરીઓ માટે કોઈ ની પાસે નાણા નથી.સરકારે અમુક-અમુક રકમની ગ્રાન્ટ આપીને કૃતકૃત્યતા જરૂર અનુભવી હશે પણ જ્ઞાનપ્રવૃતિ માટે તેની લગીરે લગન રહી હોય તેવું ક્યાય પ્રતીત થતું નથી.

ખરો પ્રશ્ન તો એ છે કે ગ્રંથાલયની આ આખી પ્રવૃત્તિ માટે આપનો કોઈ રૂસ જ રહ્યો નથી. શિક્ષણ પર છેદ મુક્યો,હવે જ્ઞાનનાં સ્ત્રોતને પણ વેરવિખેર કરી નાખવા બેઠા છીએ.જો આપને યુવકોને ઘડવા હશે તો શિક્ષણ અને ગ્રંથાલય બંનેને કેન્દ્રમાં લાવવા પડશે અને તેનાથી વિરૂદ્ધ આપના મનમાં બુદ્ધિજીવીઓ પર પૂર્ણવિરામ જ મૂકી દેવા માંગતા હોઈએ,એક કહ્યાગરા, હા જી હા કરનારા સમાજનું ટોળું ઊભું કરવા માંગતા હોઈએ તો પછી તેમ કરતાં આપણને કોઈ રોકી શકે તેમ નથી.(રોકી શકે તેવા માણસો જ ક્યાં છે?)

ગ્રંથાલયો કે ગ્રંથપાલોની શુદ્ધિ – વૃદ્ધિનો પ્રશ્ન આજે ઉત્કટ બન્યો છે. તેનું 'જુનું માળખું' સાવ ખખડી ગયું છે. તેમાં શાસકો છે,ગાંધીજીએ કહ્યું હતું તેવાં વેપારીવૃતીવાળા ટ્રસ્ટીમંડળો છે. ગ્રંથની મહત્તા પામ્યા વિનાના ગ્રંથપાલો છે,તો વાચકોની ભારે ઉદાસીનતા પણ તે પાછળ રહી છે.શિક્ષણ જાય,ગ્રંથાલયો જાય,એ નિમિત્તે પુસ્તક વિમુખતા વધે તો પછી એવો 'ભણેલો' માણસ કેવો હશે તેની કલ્પના કરો.આપણને 'ભણેલો'માણસ જોઈએ છે પણ તે અભણ ભણેલા માણસ'જોઈએ છે. વિચારશૂન્ય,દિશાશુન્ય,ગતિહીન,મતીહીન! ચેખોવ જેવાએ તો એના સમયમાં ચીમકી આપતાં કહેલું કે આખરે પછી દેશ જ નષ્ટ થઇ જાય.પુસ્તકોથી મોઢું ફેરવી લેનાર પ્રજા પછી કેવી હશે તેની જરા કલ્પના કરો.તેનું પગેરૂં,હિંસાચારીઓમાં,આતાક્વાદમાં, બુદ્ધમતવાદમાં કે કટ્ટર વિચારધારાવાળા મનુષ્યોમાં જરૂર મળી આવવાનું.મારો પ્રશ્ન છે: આપને કયો અને કેવો વિકાસ ઈચ્છીએ છીએ?

"પ્રાથમિક શિક્ષણની સરકારી યોજનાઓમાં પ્રજાકીય સહયોગ"

ડૉ.મહેશ એ. પંડયા
(M.A B.ED, M.PHIL M.ED, PH.D)

પ્રસ્તાવનાઃ

પ્રાથમિક શિક્ષણ એટલે ધોરણ એક થી સાત ધોરણનું શિક્ષણ જેમાં 6 થી 14 વર્ષના બાળકને શિક્ષણ આપવામાં આવે છે. ભણવાની શરૂઆત એ પ્રાથમિક શિક્ષણથી થાય છે. આથી પ્રાથમિક શિક્ષણને પાયાનું શિક્ષણ કહેવામાં આવે છે. મનોવૈજ્ઞાનિક રીતે પણ આ વાત સાચી છે. કારણ કે પ્રાથમિક શિક્ષણની અવસ્થા દરમિયાન બાળકનો બૌદ્ધિક અને સાંવેગિક વિકાસ જીવનના કોઈપણ તબક્કા કરતાં સૌથી વધારે થાય છે. અને તેથી જ પ્રાથમિક શિક્ષણને રાષ્ટ્રઘડતર અને જીવનઘડતર માટે પાયાનું શિક્ષણ તરીકે ઓળખવામાં આવે છે. અને તેની સાથે અન્ય શિક્ષણક્ષેત્રોના શિક્ષકોની અપેક્ષાએ પ્રાથમિક શિક્ષણને રાષ્ટ્રઘડતર અને જીવનઘડતર માટે પાયાના શિક્ષણ તરીકે બિરદાવવામાં આવે છે. પ્રાથમિક શિક્ષણ જેટલે અંશે સદ્ધર, સંગીન અને કાર્યક્ષમ લોકશાહીનો સાચો પાયો પ્રાથમિક શિક્ષણ છે. લોકશાહીને જીવંત બનાવવા માટે પ્રાથમિક શિક્ષણ એ મહત્વનું ચાવીરૂપ પરિબળ બની રહે છે. શિક્ષણ એ સતત ચાલતી એક પ્રક્રિયા હોવા છતાં એ પ્રક્રિયા પ્રમાણમાં ઘણી ધીમી ધીમી અને લાંબા ગાળે પરિણામ જોઈ શકાય તેવી છે. કોઈ એક ખેડૂત કે વેપારી પોતાની ખેતીનું કે વ્યવસાયનું જેટલું ઝડપી પરિણામ મેળવી શકે તેવું પરિણામ શિક્ષણ વ્યવસાય માટે શકય નથી. શિક્ષણ એ લાંબા ગાળાનું માનવજીવન માટેનું મુડી રોકાણ છે. એના પરિણામ માટે ચોક્કસ સમયાવધિ બાંધી શકાય નહીં શિક્ષણના લાંબા ગાળાના પરિણામની બાબતમાં એક ચીની કહેવત આપણને ખૂબ જ સરસ રીતે સમજાવે છે.

"જો તમે એક વર્ષ માટે યોજના કરતા હો તો દાણા વાવો, જો તમે દશ વર્ષ માટે યોજના કરતા હો તો વૃક્ષ વાવો, જો તમે સો વર્ષ માટે યોજના કરતા હો તો બાળકને શિક્ષણ આપો"

આથી કહેવાય છે કે શિક્ષણનો પાયો જો બાળપણથી જ સારો નંખાય તો તેની અસર વ્યકિત વિકાસ અને રાષ્ટ્રવિકાસમાં પ્રતિબિંબિત થતી જોવા મળે. કોઈકે કહ્યુ છે કે કોઈપણ દેશની પ્રગતિનો ખ્યાલ મેળવવો હોય તો તે દેશની શાળાઓ જોઈ લેવાથી તે દેશની સમૃદ્ધિ અને ભાવિ વિકાસનો ખ્યાલ આવી શકે છે." કોઠારી શિક્ષણપંચે કહ્યું છે કે "ભારતનું ભાવિ તેના વર્ગખંડોમાં ઘડાઈ રહ્યુ છે" તો શિક્ષણ એ ત્રીજુ નેત્ર છે.

❖ **મફત પાઠયપુસ્તક સહાયઃ**

પ્રાથમિક શાળાઓમાં બાળકોને નિઃશુલ્ક ધોરણે પાઠયપુસ્તકો આપવામાં આવે છે. સરકારી અને અર્ધ સરકારી શાળામાં G.C.E.R.T ગાંધીનગરના સહયોગથી કોઈક માટે પ્રાથમિક શિક્ષણનું ધ્યેય સિદ્ધ

કરવા આ સહાય જરૂરી છે. સરકારનો મુખ્ય હેતુ જાતિ, લિંગ ધર્મના ભેદભાવ તેના પ્રાથમિક શિક્ષણના સાર્વત્રિકરણનો છે. શાળામાં વધુ ને વધુ બાળકોનું નામાંકન થાય તે માટે નિઃશુલ્ક પાઠયપુસતક સહાય ઉપયોગી નીવડે છે.

-ગરીબ કે પછાત વર્ગના બાળકોને આવવા માટે પ્રોત્સાહન પુરૂ પાડે છે.

-શાળામાં વધુ ને વધુ નામાંકન શકય બને છે.

-પાઠયપુસ્તકો તમામ બાળકોને એકી સાથે મળી રહેવાથી

-પ્રાથમિક શિક્ષણને સાર્વત્રીકરણથી વેગ મળે છે.

❖ **મધ્યાહ્ન ભોજન યોજનાઃ**

મધ્યાહ્ન ભોજન યોજના પ્રાથમિક શિક્ષણના સાર્વત્રીકરણ પર અસર કરનારું અગત્યનું પરિબળ ગણી શકાય. ભારત અત્યંત ગરીબ દેશ છે. દેશની મોટાભાગની વસ્તી ગરીબીની રેખા નીચે જીવી રહી છે. વાલીની નબળી આર્થિક સ્થિતિ બાળકને શાળાએ ન મોકલવા મજબૂર કરે છે. જેવાં કે બે ટંક જમવાનું પણ મળતું નથી. એવા પણ ઘણાં કુટુંબ છે. ગરીબી, બેરોજગારી અપુરતા વસ્ત્રો વગેરે સમસ્યાઓથી વાલી અને બાળક ઘેરાયેલાં છે. મધ્યાહ્ન ભોજન 19 નવેમ્બર 1984ના રોજથી ગુજરાત સરકારે 68 તાલુકાઓમાં પ્રારંભિક ધોરણે સમગ્ર –રાજ્યમાં દાખલ કરી. શિક્ષણના સાર્વત્રીકરણને પ્રોત્સાહન આપવા માટે નીચેના ઉદ્દેશ્યો ધ્યાનમાં રાખીને મધ્યાહ્ન ભોજન યોજના શરૂ કરવામાં આવી.

મધ્યાહ્ન ભોજન યોજનાને લીધે ગરીબ-પછાત વર્ગના બાળકોનું શાળામાં નામાંકન વધ્યુ છે.

-આ યોજનાથી ગરીબ-પછાત બાળકોને કુપોષણથી થતા રોગોમાં ખૂબ જ ઘટાડો થયો છે.

-મધ્યાહ્ન ભોજન યોજનાથી ગામડામાં શિક્ષિત બેરોજગારીની તકો પ્રાપ્ત થઈ છે.

-બાળકોના 100% સ્થાયીકરણ માટે મધ્યાહ્ન ભોજન યોજના વરદાનરૂપ છે.

-બાળકોના પોષણના સ્તરને ઉંચુ લાવી શકાય છે. તંદુરસ્ત બાળક દ્વારા તંદુરસ્ત સમાજનું નિર્માણ થાય છે.

-સમતોલ રૂચિકર આહાર બાળકને પ્રાપ્ત થવાથી તેની માનસિક સદ્ધરતામાં વધારો થયો છે.

❖ **શિષ્યવૃત્તિઃ**

પ્રાથમિક શાળાઓમાં ગરીબ અને પછાત વ્યકિતઓના વિદ્યાર્થીઓને આર્થિક રીતે મદદરૂપ થાય તે માટે સરકાર તરફથી શિષ્યવૃત્તિ મળે છે.

-ગરીબ વિદ્યાર્થીઓને અભ્યાસમાં મદદરૂપ થાય.

-વિદ્યાર્થીઓને અભ્યાસ કરવા માટે પ્રોત્સાહન મળે.

-વાલીઓને ઓછો ખર્ચ કરવો પડે.

-વિદ્યાર્થીઓ ઉચ્ચ અભ્યાસ કરી શકે.

❖ **ગણવેશ સહાયઃ**

પ્રાથમિક શિક્ષણના સાર્વત્રીકરણ માટે વાલીની આર્થિક સ્થિતિનો પણ વિચાર કરવો જોઈએ. અંતરિયાળ પછાત વિસ્તારનાં બાળકો માટે ગણવેશ કે બે જોડ કપડાં પણ ખરીદી શકાતાં નથી. આવી પરિસ્થિતિમાં વાલીઓ ઈચ્છા ધરાવતા હોવા છતાં પણ પોતાનાં બાળકોને શાળાએ મોકલાવી શકતા નથી. તો આર્થિક પરિસ્થિતિ તંગ હોવાથી અધવચ્ચેથી પોતાનાં બાળકોને શાળામાંથી ઉઠાડી લે છે. જેથી પ્રાથમિક શિક્ષણનું સાર્વત્રીકરણ ધાર્યું લક્ષ પાર પાડી શકાતું નથી. તેટલા માટે સરકાર આવા ગરીબ બાળકોને સહાય આપે છે. જેથી વાલીઓ પોતાનાં બાળકોને હોંશે હોંશે શાળાએ મોકલવા તત્પર બને છે. પ્રાથમિક શિક્ષણ માટે ગણવેશ સહાય ખૂબ જ જરૂરી છે.

-ગણવેશથી શાળાના વાતાવરણ અને શિસ્ત વિદ્યા પર અસર પડે છે.

-ગણવેશ ગરીબ-પછાત વર્ગનાં બાળકોને શાળામાં જવા માટે ઉત્સાહ પાર પાડે છે.

-ગણવેશ આપવાથી નામાંકન અને સ્થાયીકરણના ધ્યેયને મહદઅંશે સિદ્ધ કરી શકાય છે.

-ગણવેશથી બાળકોમાં એકતા –સંપ-સહકાર-બિન સાંપ્રદાયિકતા ગુણો અને તેનું મૂલ્યાકન સંવર્ધિત થાય છે.

❖ **અધ્યયન-અધ્યાપન સામગ્રી સહાયઃ**

પ્રાથમિક શિક્ષણના સાર્વત્રીકરણના ધ્યેયને સિદ્ધ કરવા માટે અધ્યયન અધ્યાપન સામગ્રી (Teaching Learing Materials) (TLM) અત્યંત ઉપયોગી પરિબળ છે. “ જિલ્લા પ્રાથમિક શિક્ષણ કાર્યક્રમ અને સર્વ શિક્ષા અભિયાન(SSA) જેવા કાર્યક્રમ અંતર્ગત પ્રાથમિક શાળાઓને (TLM) નિર્માણ માટે શિક્ષક દીઠ અનુદાન સહાય અપાય છે.

-જે મુદ્દાઓ શીખવવામાં કઠિન લાગતા હોય તેના માટે શિક્ષકો અધ્યાપન સામગ્રી તૈયાર કરી શકે છે.

-બાળકોને જે મુદ્દા શીખવવામાં અઘરા પડતા હોય તેના માટે અધ્યાપન સામગ્રી તૈયાર કરી શકાય છે.

-અધ્યયન-અધ્યાપન સામગ્રી ઓડિયો-વિડિયો સ્વરૂપે પણ બનાવી શકાય છે. જે બાળકને અધ્યાપન કાર્યમાં ખૂબ જ ઉપયોગી સામગ્રી બને છે.

-મૂર્ત વસ્તુઓ, ઓછા ખર્ચાળ શૈક્ષણિક સાધનો બિન ખર્ચાળ શૈક્ષણિક બજારમાંથી મળતાં તૈયાર શૈક્ષણિક શાળામાં ઉપલબ્ધ બને છે. જે શિક્ષણ કાર્યને જીવંત અને રસિક બનાવે છે.

-શાળામાં નાનકડું TLM પ્રદર્શન ગોઠવી શકાય છે જે બાળકને વધુ અધ્યાપનભિમુખ બનાવે છે.

❖ **પ્રાથમિક શિક્ષણમાં પ્રજાકીય સહયોગઃ**

-શાળામાં પ્રવેશ યોગ્ય તમામ નામાંકન થયેલાં બધાં જ બાળકો શાળામાં પ્રવેશ મેળવે તેમજ પૂર્ણ પ્રાથમિક સુધી શાળામાં ટકી રહે તે માટે ગ્રામ પંચાયત, ગ્રામ શિક્ષણ સમિતિ યુવક મંડળના સભ્યો શાળાને સહયોગ આપે.

-શાળાની ભૌતિક જરૂરિયાતો પૂર્ણ કરવામાં વિદ્યાર્થીઓ માટેની સવલતો પૂર્ણ કરવામાં સંસ્થાઓના હોદ્દેદારો મદદરૂપ બને. ઉ.ત. શાળામાં પીવાના પાણી માટે દૂધ ઉત્પાદક સહકારી મંડળી આર્થિક મદદ આપે.

-શાળામાં યોજાતી વિવિધ સ્પર્ધાઓમાં તટસ્થ નિર્ણાયક તરીકેની મદદ કરી શકે. ઉદા. કબડ્ડીની રમત માટે યુવક મંડળનો સભ્યોનો લાભ લઈ શકાય.

-ગરબા હરીફાઈ મહિલા મંડળની બહેનો મદદરૂપ બની શકે.

-શાળામાં જરૂરી શૈક્ષણિક સાહિત્ય વસાવવા તેમજ વિદ્યાર્થીઓ માટે જરૂરી ચાર્ટ ચિત્રો મોડેલ નમૂના વગેરે માટે જરૂરી આર્થિક સહયોગ પૂરો પાડે છે.

-શાળામાં શિક્ષકોની ઘટ હોય તો ગામમાંથી ભણેલી-ગણેલી (પી.ટી.સી) કે (બી.એડ) થયેલી વ્યકિતની સેવાનો લાભ લઈ શકાય. આવી વ્યકિતઓને આપવાના માનદ વેતનથી વ્યવસ્થા માટે ગામની સંસ્થાના હોદ્દેદારો અવાર નવાર શાળાની મુલાકાત લઈ શિક્ષકો સાથે ચર્ચા વિચારણા કરી શાળાની શૈક્ષણિક ગુણવત્તા ઉંચી આવે તે માટે પ્રયત્નો કરે છે.

આ ઉપરાંત ગ્રામ પંચાયત, સહકારી મંડળીઓ, મહિલા મંડળ અને યુવક મંડળ જે રીતે સહકાર આપે છે. તેની વિગત નીચે પ્રમાણે છે.

-સરકાર દ્વારા જે યોજનાઓ બહાર પડે છે તે પ્રજાકીય સહયોગ વગર શકય બનતી નથી. પ્રજાકીય સહયોગ કઈ રીતે મળી રહે તેની વિગત આ પ્રમાણે છે.

❖ ગ્રામ પંચાયતઃ

ગ્રામ પંચાયત અને ગામની મહત્વની અને મુખ્ય સ્થાનિક સંસ્થા છે. તેનું સર્વક્ષેત્ર ખૂબ જ વિશાળ છે.

ગામના વિકાસ માટેના કાર્યોની સાથે ગામના બાળકોને સારુ અને ગુણવત્તા વાળું શિક્ષણ મળે તેવી વ્યવસ્થા કરવાની જવાબદારી પણ ગ્રામ પંચાયતની છે.

-પ્રાથમિક શાળાની નાની મોટી સમસ્યાઓ કે પ્રશ્નો હલ કરવામાં એ શાળાને સહયોગ આપે છે.

-ગામના સરપંચ અને ગ્રામ શિક્ષણ સમિતિના સભ્યો અવારનવાર શાળાની મુલાકાત લઈ શાળા માટે રમતનાં મેદાનની મુલાકાત લઈ શાળા માટે રમતનાં મેદાનની વ્યવસ્થા, શાળામાં બાગની વ્યવસ્થા તેમજ શાળામાં વિદ્યાર્થીઓની સવલતો જાળવણી જેવાં કાર્યોમાં શાળાને સહયોગ આપે છે.

❖ **સહકારી મંડળીઓઃ**

ગુજરાતમાં પંચાયતી રાજના અમલ પછી ગામડાંઓમાં સહકારના ધોરણે ચાલતી સહકારી મંડળીઓની સંખ્યામાં નોંધપાત્ર વૃદ્ધિ થયેલી જોવા મળે છે.

-શાળાના આર્થિક વિકાસમાં ગામની સહકારી મંડળીઓની ભૂમિકા ખૂબ જ અસરકારક પુરવાર થઈ છે.

-શાળામાં નવું મકાન બનાવવું હોય તો મંડળી આર્થિક મદદ કરે છે. તેજસ્વી વિદ્યાર્થીને ઈનામ આપવા માટે સહકારી મંડળી ઈનામ વિતરણ કાર્યક્રમ આપે છે.

-શાળાના શિક્ષકોએ અવાર નવાર આવી સંસ્થાઓની મુલાકાત લઈ સંસ્થાના હોદ્દેદારો સાથેના સંબંધો ગાઢ અને ઘનિષ્ઠ બનાવી શાળા માટે તેમનો સહયોગ મેળવવો જોઈએ.

❖ **મહિલા મંડળ:**

-આજે આપણાં ગામડાં અને શહેરો મહિલા મંડળ સક્રિય રીતે કાર્યરત છે.

-ગામડાંના પ્રમાણમાં શહેરોમાં બહેનોને ફુરસદનો સમય વધુ મળતો હોવાથી મહિલા મંડળોની પ્રવૃત્તિઓ ખૂબ સારી રીતે ચાલે છે.

-સ્ત્રી જાગૃતિ અને સ્ત્રીઓના વિકાસમાં મહિલાઓ વધુ જાગૃત છે.

❖ **યુવક મંડળો:**

-આજે આપણા મોટા ભાગના ગામડાઓમાં યુવક મંડળો કાર્યરત છે. મંડળ પ્રાથમિક શાળામાં જઈ યોગ, પ્રાણાયમ, કસરત જેવા કાર્યક્રમો કરે.

-શાળાની પ્રવૃત્તિ અને વિકાસમાં યુવક મંડળોની પ્રવૃત્તિઓ મહત્વ બની રહી છે.

-શાળાની વિદ્યાર્થીઓની આરોગ્ય વિષયક સગવડો, ગામની સુખાકારી શિક્ષણ, વ્યસન મુકિત, રસીકરણ અંધશ્રદ્ધા નિવારણ વગેરે શાળામાં કાર્યક્રમ કરે છે.

❖ **ઉપસંહાર:**

પ્રવર્તમાન સમયમાં આપણાં દેશમાં લગભગ તમામ પ્રાથમિક શાળાઓમાં સરકારી પાઠયપુસ્તક, ગણવેશ, અધ્યયન અધ્યાપન સામગ્રી, પ્રવેશ ઉત્સવ, સહયોગમાં ગ્રામ પંચાયત, મહિલા મંડળ, સહકારી મંડળીઓ, યુવક મંડળો ગામના આગેવાનો પ્રાથમિક શિક્ષણમાં પ્રજાકીય સહયોગ આપે છે.

❖ **સંદર્ભ સાહિત્ય**

-પ્રાથમિક શિક્ષણના પ્રશ્નો અને પ્રવાહો દ્વિતીય વર્ષ, ગુજરાત રાજ્ય શાળા
પાઠયપુસ્તક મંડળ ગાંધીનગર

-જીવનલક્ષી પ્રવૃત્તિઓ
ગુજરાત રાજ્ય શાળા પાઠયપુસ્તક મંડળ ગાંધીનગર

-ઘરશાળા

-ઘરશાળા શૈક્ષણિક માસિક

-સરસ્વતી વિદ્યા મંડળ, સરસપુર અમદાવાદ

Pradhan Mantri Jeevan Bima Yojana

Dr. Rajeshkumar A. Shrimali
Adhyapak Sahayak
Shri H.S.Shah College Of Commerce, Modasa

Pradhan Mantri Jeevan Jyoti Bima Yojana
– Features, Benefits and Eligibility

The central government of India has launched a new life insurance scheme, Pradhan Mantri Jeevan Jyoti Bima Yojana, for the growth of the poor and low income section of society. As a pure term insurance plan, Pradhan Mantri Jeevan Jyoti Bima Yojana, is available for people between the age group of 18- 50 years.

PMJJBY is a renewal term insurance policy that, provides a yearly life insurance coverage of Rs. 2,00,000 in case of the demise of the insured person, at the most affordable premium rate of Rs. 330 per annum. In order to help you know more about the policy, we have discussed some of the key features and benefits offered by the policy.

Salient Features of Pradhan Mantri Jeevan Jyoti Bima Yojana

- The policy provides life coverage for 1 year.
- The insured can renew the policy every year.
- According to one's own choice, the insured can walk out of the scheme at any time and rejoin it in future.
- The policy offers a maximum sum assured of Rs2 lakh.
- As compared to the other term insurance policy the plan offers very low premium rates per year i.e. Rs. 330. Moreover, the premium rate is equal for all age groups ranging from 18 to 50 years.
- The claim settlement process offered by the policy is very simple and subscriber friendly.
- There are certain cases under which the death benefit offered by the policy is terminated:-

1. If the insured person is above 55 years.
2. The policy holder is insured through different bank accounts.
3. If the insured has inadequate balance in saving bank account to keep the insurance in force.

In case you fail to purchase the scheme in the initial years you can join the policy in the subsequent years by paying the annual premiums and submitting a self-attested health certificate.

Benefits Offered by Pradhan Mantri Jeevan Jyoti Bima Yojana

- **Death Benefit-** In case of demise of the insured person the PMJJBY provides a death coverage of Rs2,00,000 to the beneficiary of the policy.
- **Maturity Benefit-** As this is pure term insurance plan, PMJJBY does not offer any maturity or surrender benefit.
- **Tax Benefit-** The premium paid towards the policy is eligible for tax deduction under section 80C of Income Tax Act. In case the insurance holder fails to submit form 15 G/15 H then any life insurance proceeds exceeding Rs. 1,00,000 will be taxable by 2%.
- **Risk Coverage-** PMJJBY provides a risk coverage of 1 year. Nevertheless, as this is renewable policy it can be renewed yearly. Moreover, the policyholder can also opt for a longer duration more than a year by auto debit option linked to your saving bank account.

The Eligibility Criteria of the policy are:-

1. Any person aged between 18- 50 years having a saving bank account can join this scheme through participating banks.

2. Even if you have multiple bank accounts, you can subscribe this scheme by only one saving bank account.
3. In order to avail the benefits offered by the policy, it is mandatory to link your adhaar card to the participatory bank account.
4. Insurance buyers joining the scheme after the primary enrolment period ranging from 31st August 2015- 30th November 2015 will have to submit a self-attested medical certificate as a proof that he/she is not suffering from any critical illness mentioned in the policy declaration form.

For the convenience of our buyers, here we have shown the policy details in the tabular form.

Entry Age	Minimum	Maximum
	18 years	50 years
Maximum maturity age	55 years	
Policy Term	1 years(Renewable yearly)	
Sum Assured	Rs2,00,000	
Premium amount	Rs330(inclusive of Rs 41 towards administrative charges)	
Lien period	45 days from the enrolment date into the scheme	

Pradhan Mantri Jeevan Jyoti Bima Yojana is a very beneficial scheme that can be subscribed to by simply linking the adhaar card with the participating bank account. This scheme was open for subscription from 1st June 2015-31st May 2016. The subscribers can enroll themselves after this date as well, provided payment of full annual premium payment is made and health certificate is submitted.

As a government-backed insurance policy with the minimum premium rates this plan is very advantageous for those individuals who have a low income. The plan efficiently secures the financial future of the individual and provides a backup so that they can fight against any kind of eventuality. There are three key features that make this plan very beneficial -

1. The plan provides security to the family of the insured to cover any eventuality.
2. The plan has the simplest process of enrollment and switching.
3. With minimum premium rates offered by the policy, any individual, who is eligible, can subscribe to this policy without any hassles.

With all these benefits and features offered by the policy, this is certainly one of the best plans to purchase for the low-income section of the society.

All About Pradhan Mantri Suraksha Bima Yojana

Pradhan Mantri Suraksha Bima Yojana has been announced by the government of India as one of the three social security schemes. PMSBY is an accidental insurance scheme that provides accidental death and disability coverage for one year, with an annual renewal.

With the minimum premium rate of Rs. 12/- per annum this policy is most beneficial to the poor and low-income section of the society. Pradhan Mantri Suraksha Bima Yojana provides life coverage of Rs. 2 lakh for the accidental demise and permanent total disability and Rs. 1 lakh for permanent partial disability.

Individuals within the age group of 18-70 years having a participating savings bank account can subscribe to this scheme. In case you have more than one saving bank account you can subscribe to the scheme by using only one saving bank account. To help you know more about the Pradhan

Mantri Suraksha Bima Yojana, further in this article we have briefly discussed the various aspects of the policy.

What is Covered Under PMSBY Policy and for How Much?

Under Pradhan Mantri Suraksha Bima Yojana a death benefit of Rs. 2 lakh is available to the beneficiary of the policy in case of accidental demise of the insured person. Moreover, coverage of Rs. 2 lakh is provided in case of total disability like irrecoverable or total loss of both the eyes, or loss of use of both the hands and feet, paralysis, etc. In case of partial disability, a life coverage of Rs1lakh is provided to the insured person.

The coverage provided by PMSBY is in addition to any other insurance plan the subscriber has. As this is a pure life insurance plan the scheme does not offer any mediclaim i.e. it does not offer any reimbursement of hospitalization expenses caused due to an accident.

Inclusion and Exclusion

As defined under Pradhan Mantri Suraksha Bima Yojana any death, accidents, and disability caused due to natural calamities is covered by the policy. However, the plan does not provide any coverage against suicide but death due to murder is covered under the policy. The plan also does not provide any coverage in case of irrecoverable loss of eyesight loss of one hand or foot.

Process to Subscribe Pradhan Mantri Suraksha Bima Yojana through SMS

1. The eligible subscriber is sent an SMS asking them to respond with ‘PMSBY<space>Y’.
2. In order to enroll the scheme, the subscribers need to reply to the SMS ‘PMSBY<space>Y’.
3. In response the customer to the SMS an acknowledgment message is sent to the customer.
4. For further processing, the application must have details of the subscriber’s name, marital status, date of birth etc.
5. The details are taken directly from the participating bank account of the subscriber.
6. In case the required details of the subscriber are not available in the banking records, the confirmation process will not be taken forward and the subscribers will have to apply physically from the nearest branch.
7. If auto debit of the premium fails as a result of insufficient balance the coverage of the policy will cease but the policy will still be in force.

Process to Subscribe Pradhan Mantri Suraksha Bima Yojana through Net-Banking

1. Log in to the official website of the policy and click on the insurance tab.
2. Choose from both the schemes available on the page.
3. Select an account via which you want to pay the premium.
4. According to the selected account the policy cover amount, nominee details and premium amount will be displayed on the screen. You can either choose the saving account nominee or add a new nominee.
5. Once you are done with provide the name of your policy nominee click on the following details: -

- Good health declaration.
- Scheme details, terms, and conditions
- “I do not hold any other policy for the same”

6. Once you click the continue button the detailed policy will be displayed on the screen.
7. Verify the details filled in the application form and click on confirm.
8. You will be provided with an acknowledgment slip which has a unique identification number.

9. For any further reference don't forget to save the acknowledgment number.

Eligibility Criteria for PMSBY

Individuals between the age group of 18-70 years are eligible to buy PMSBY. Moreover, NRI's too can join the policy, provided that any claims will be paid to the beneficiary of the policy in should be in the Indian currency.

What to do in Case of Claim

The Pradhan Mantri Suraksha Bima Yojana provides accidental death and disability coverage which is confirmed by documentary evidence. In case of accidental demise of the insured person, the accident should be reported to the police station and should be clarified by immediate hospital records. The claim can be filed by the beneficiary of the policy mentioned in the enrolment form by the insured. In case of the disability claim, the sum assured amount will be credited to the bank account of the policyholder and in case of death, the death benefit will be paid to the beneficiary of the policy.

Final Thoughts

With all these benefits and features offered by this policy and with its minimal premium rates, Pradhan Mantri Suraksha Bima Yojana is one of the best social security schemes. It provides life protection to those of lesser means without hurting their savings significantly

Tips to Increase Efficiency at Workplace

- Dr. Rushiraj Bhatt
M.B.Patel Science College, Anand

For an organization to run smoothly, it is essential for employees to ensure tasks are accomplished within the stipulated time frame. Why would a client come to you again if you do not deliver their projects on time? Employees need to find their jobs interesting for them to feel motivated and deliver results on time with minimum errors.

Let us go through some simple tips which increase efficiency at workplace:

Let employees speak to each other. What is the harm if they discuss their problems with their fellow workers? After all, we are mature enough to understand that there are certain things which are confidential and should not be discussed at any cost.

Responsibilities ought to be assigned as per the interest levels, specialization, past experience, expertise of an individual. Problems arise whenever there is a job mismatch. How can you expect an accounts professional to promote your brand effectively and increase the sales within the desired time frame? Some one who is not even aware of the basic fundamentals of marketing would never be able to give results if you put him in marketing or branding team.

As a team manager, you need to understand in which all areas, your subordinates would be able to contribute their maximum. Do not make them feel overburdened.

Encourage them to reach office on time and also leave on time. Do not ask your employees to sit in office till late. Trust me, such a practice not only decreases the efficiency of individuals but also increases stress levels. Individuals need to take rest and spend quality time with their friends and family for them to return fresh and happy, the next day.

Employees need to organize their workstations at least once in a week. Throw away what all you feel would be of no use in future. Keep your desk clean. Stationery items need to be kept at their proper places. File all your important documents neatly in a folder. Put labels on all your files. Trust me, this way you would not waste your time in unnecessary searching. Develop the habit of using a planner and desk top calendar. Jot down all important activities in the planner against their deadlines. Keep all important contact numbers handy.

Learn to prioritize things. Do not concentrate on what all is not required at the moment. Assignments which are urgent need to be finished first. Prepare a "TO DO" list. Write down what all you need to complete before you call it a day. Once a task is finished, immediately put a tick mark against it.

Manage your time well. Be logical to yourself. There is nothing wrong in speaking to your spouse, relatives or checking your personal mails at workplace. Believe me, everyone does that. Work suffers when employees waste their time in loitering around, gossiping and spreading unnecessary rumours. Limit the duration of personal phone calls at workplace. Nothing would help unless and until you are intelligent enough to understand that you are being paid for your hard work and efficiency. Your boss can't keep a check on you everytime. Ignore unnecessary pop ups, sites with jokes, money making tricks, games and so on.

Employees should be in a position to take some decisions on their own. Why always wait for manager's approvals even for minor things? It decreases efficiency of individuals and eventually delays work.

Filter your mails. You do not need to answer each and every mail. Ignore mails, you feel is not important.

ગુજરાતની વસ્તી, ગરીબી, ઉત્પાદન અને ઉપજનો ભારત સાથે સરખામણી

ડૉ. ધવલકુમાર પી દવે
અધ્યાપક સહાયક
શ્રી એચ. એસ. શાહ કોલેજ ઓફ કોમર્સ,મોડાસા.

ગુજરાત રાજયની મોટાભાગની વસ્તી હજુ પણ ગ્રામ્ય કક્ષાએ પોતાનું જીવન ગુજારે છે. વર્ષ ૨૦૧૧ના વસ્તીના આંકડા ઉપરથી ફલીત થાય છે કે ૫૭.૪૨ ટકા વસ્તી ગ્રામ્ય કક્ષાએ રહે છે.[1] અને આ વસ્તી અથવા માનવબળ કૃષિ ઉપર આધાર રાખે છે. જો કે અહીં એક વાત ખાસ નોંધવી જોઈએ કે રાજયના ઘરેલું ઉત્પાદનમાં ખેતી ક્ષેત્રનો કે પછી કૃષિ ક્ષેત્રનો ફાળો કે હિસ્સો ઘટી રહયો છે. જેમ કે વર્ષ ૧૯૭૧માં આ પ્રમાણ ૪૮ ટકા થી ઘટીને ૧૯૯૧માં ૨૭ ટકા હિસ્સો થવા પામ્યો છે. સાથે સાથે અહીં એ પણ નોંધવા જેવું છે કે આ પ્રમાણ સંપૂર્ણ ભારતમાં ૪૬ ટકા થી ઘટીને ૬૪ ટકા થવા પામ્યું છે.[2]

ગુજરાત રાજયનો કુલ ભૌગોલિક વિસ્તાર ૧૯૬.૦૨૪ કિલો મીટર છે અને ગુજરાત રાજયએ આર્થિક વૃધ્ધિ છેલ્લા બે દાયકામાં ખુબ કરી છે. અને તેમાંય ઉત્પાદન અને સેવાના ક્ષેત્રોમાં ઝડપી વૃધ્ધિ કરેલ છે. છતાં પણ કૃષિક્ષેત્રોની ભૂમિકા ખુબ જ અગત્યની છે. કારણકે મોટાભાગની વસ્તી માટે રોજગારીનું મુખ્ય સાધન કૃષિ છે અને આજેય ગુજરાતની ૩૪,૬૭૦,૮૧૭ કરોડ વસ્તી ગ્રામ્ય વિસ્તારમાં રહે છે. અને તેમની આજીવિકા માટે કૃષિ અને બિનકૃષિ ક્ષેત્ર ઉપર આધાર રાખે છે. ગુજરાત રાજય ૧૫ ટકા કરતાં પણ ઓછી આવક ખેતી ક્ષેત્ર અને તેના આનુસાંગિક ક્ષેત્રમાંથી મેળવે છે.[3] ભારતીય અર્થતંત્રમાં ખેતી મહત્વપૂર્ણ ફાળો ભજવે છે. ૫૪.૬ ટકા વસ્તી અને બિન–ખેતીમાં રોકાયેલ છે. અને ૨૦૧૪–૧૫ની ચાલું કિંમતે ૧૭.૪ ટકા ગ્રોસ વેલ્યુ એડેડનો ફાળો છે.[4]

કોષ્ટક નં–૧

વસ્તી અને કૃષિ કામદારો — લાખમાં

વર્ષ	કુલ વસ્તી	વાર્ષિક સરેરાશ ઝડપી વૃધ્ધિદર	ગ્રામીણ વસ્તી	કૃષિ કામદારો		
				ખેડૂતો	કૃષિ કામદારો	કુલ
૧૯૫૧	૩૬૧.૧	૧.૨૫	૨૯૮.૮ (૮૨.૭૦%)	૬૯.૯ (૭૧.૭%)	૨૭.૩ (૨૮.૧ %)	૯૭.૨
૧૯૬૧	૪૩૯.૨	૧.૯૬	૩૬૦.૩ (૮૨.૦૦%)	૯૯.૬ (૭૬.૦%)	૩૧.૫ (૨૪.૦%)	૧૩૧.૧
૧૯૭૧	૫૪૮.૨	૨.૨૦	૪૩૯.૦ (૮૦.૦૦%)	૭૮.૨ (૬૨.૨%)	૪૭.૫ (૩૭.૮%)	૧૨૫.૭
૧૯૮૧	૬૮૩.૩	૨.૨૨	૫૨૫.૬ (૭૬.૯%)	૯૨.૫ (૬૨.૫%)	૫૫.૫ (૩૭.૫%)	૧૪૮.૦
૧૯૯૧	૮૪૬.૪	૨.૧૬	૬૩૦.૬ (૭૪.૫%)	૧૧૦.૭ (૫૯.૭%)	૭૪.૬ (૪૦.૩%)	૧૮૫.૩
૨૦૦૧	૧૦૨૮.૭	૧.૯૭	૭૪૨.૬ (૭૨.૨%)	૧૨૭.૩ (૫૪.૪%)	૧૦૬.૮ (૪૫.૬%)	૨૩૪.૧
૨૦૧૧	૧૨૧૦.૬	૧.૬૪	૮૩૩.૫ (૬૮.૮%)	૧૧૮.૭ (૪૫.૧ %)	૧૪૪.૩ (૫૪.૯%)	૨૬૩.૦

[1] આંકડાકીય માહિતી, વર્ષ ૨૦૦૧થી ૨૦૧૧, ભારત સરકાર, નવી દિલ્હી.
[2] Economic Survey 2016-17 Volume-2, Government of India, Ministry of Finance, Department of Economic Affairs, Economic Division, August, 2017
[3] State of Indian Agriculture 2015-16 .
[4] (વાર્ષિક અહેવાલ, ૨૦૧૬–૧૭, ખેતી, સહકાર અને ખેડૂતોનો કલ્યાણ વિભાગ, ખેતી મંત્રાલય અને ખેડૂતોનું કલ્યાણ, ભારત સરકાર, કૃષિ ભવન, નવી દિલ્હી–૧૧૦૦૦૧.

ભારતમાં મુખ્ય અને સીમાંત ખેડૂતોની સંખ્યા જોઈએ તો ૧૧૮૬૯૨૬૪૦ થાય છે તેમાં ગ્રામીણ કક્ષાના ખેડૂતોની સંખ્યા ૧૧૪૪૯૬૮૪૯૮ અને શહેરી ખેડૂતોની સંખ્યા ૩૭૨૪૧૪૨ થવા પામે છે. તેવી જ રીતે કૃષિ કામદારો ભારતમાં કુલ ૧૪૪૩૨૯૮૩૩ જેટલા થાય છે, જેમાં ગ્રામીણ કક્ષાના કૃષિ કામદારોની સંખ્યા ૧૩૬૯૯૪૪૫૧ જેટલી જોવા મળેલ છે. અને શહેરી કૃષિ કામદારોની સંખ્યા ૭૩૩૫૩૮૨ થવા પામે છે. આ ઉપરાંત પુરૂષ ખેડૂતોમાં મુખ્ય અને સીમાંતની ગણતરી કરીએ તો ૮૨૭૦૬૭૨૪ થાય છે જેમાં ગ્રામ્ય કક્ષાએ આ પ્રમાણ ૭૯૮૩૯૦૯૮ જેટલું થાય છે જયારે શહેરી કક્ષાએ આ પ્રમાણ ૨૮૬૭૬૨૬ જેટલું જોવા મળે છે. સાથે સાથેપુરૂષ કૃષિ કામદારો કે જેમનો મુખ્ય અને સીમાંત વ્યવસાય છે તેઓનું કુલ પ્રમાણ ૮૨૭૪૦૩૫૧ જેટલું થાય છે અને આ પ્રમાણ ગ્રામીણ કક્ષાએ ૭૭૯૩૦૨૩૬ અને શહેરી કક્ષાએ ૪૮૧૦૧૧૫ જેટલું થાય છે.

પુરૂષોની જેમ સ્ત્રી ખેડૂતોની વાત કરીએ તો ભારતમાં આ પ્રમાણ કે જેમાં સ્ત્રીઓ મુખ્ય અને સીમાંત ખેડૂતો છે તેમનું પ્રમાણ ૩૫૯૮૫૯૧૬ થવા પામે છે. અને તેમાંય ગ્રામીણ કક્ષાએ આ પ્રમાણ ૩૫૧૨૯૪૦૦ અને શહેરી કક્ષાએ ૮૫૬૫૧૬ જેટલું જોવા મળે છે.આ જ રીતે સ્ત્રી કૃષિ કામદારો કે જેઓ મુખ્ય અને સીમાંત વ્યવસાયને પસંદ કરે છે તેમનું પ્રમાણ ૬૧૫૮૯૪૮૨ જેટલું છે. જેમાં ગ્રામ્ય કક્ષાએ અને શહેરી કક્ષાએ આ પ્રમાણ અનુક્રમે ૫૯૦૬૪૨૧૫ અને ૨૫૨૫૨૬૭ જેટલું થાય છે.

કોષ્ટક નં–૨

ગુજરાત રાજયમાં શહેરી અને ગ્રામીણ વિસ્તારમાં પુરૂષ અને સ્ત્રીઓ મુખ્ય અને સીમાંત ખેડૂતો, કૃષિ કામદારો.

પ્રમાણ	ખેડૂતો (મુખ્ય અને સીમાંત)	કૃષિ કામદારો (મુખ્ય અને સીમાંત)	પુરૂષો		સ્ત્રીઓ	
			ખેડૂતો (મુખ્ય અને સીમાંત)	કૃષિ કામદારો (મુખ્ય અને સીમાંત)	ખેડૂતો (મુખ્ય અને સીમાંત)	કૃષિ કામદારો (મુખ્ય અને સીમાંત)
કુલ	૫૪૪૭૫૦૦	૬૮૩૯૪૧૫	૪૨૪૪૪૯	૩૬૪૯૫૯૧	૧૨૦૩૦૫૧	૩૧૮૯૮૨૪
ગ્રામીણ	૫૨૫૧૪૫૭	૬૪૮૧૨૯૫	૪૦૭૯૫૧૩	૩૪૧૧૬૨૨	૧૧૭૧૯૪૪	૩૦૬૯૬૭૩
શહેરી	૧૯૬૦૪૩	૩૫૮૧૨૦	૧૬૪૯૩૬	૨૩૭૯૬૯	૩૧૧૦૭	૧૨૦૧૫%

સ્ત્રોતઃ– Registrar General of India

તેંન્ડુલકર પધ્ધતિ પ્રમાણે ભારતમાં ગરીબી નીચે જીવીત વ્યકિતઓની સંખ્યા વર્ષ ૧૯૯૩–૯૪માં કુલ ગરીબી ૪૫.૩ ટકા હતી જેમાં ગ્રામ્ય વિસ્તારમાં ૫૦.૧ ટકા અને શહેરી વિસ્તારમાં ૩૧.૮ ટકા હતી. જે વર્ષ ૨૦૦૪–૦૫ના સમયગાળામાં કુલ ગરીબી ૩૭.૨ ટકા હતી જેમાં ગ્રામ્ય વિસ્તારમાં ૪૨.૦૦ ટકા અને શહેરી વિસ્તારમાં ૨૫.૫ ટકા હતી. જેની સરખામણી વર્ષ ૧૯૯૩–૯૪ની ગરીબી સાથે કરીએ તો આ સમયગાળામાં કુલ ગરીબીમાં ૮.૧ ટકાનો, ગ્રામ્ય વિસ્તારમાં પણ ૮.૧ ટકાનો અને શહેરી વિસ્તારમાં ૬.૩ ટકાનો ઘટાડો જોવા મળ્યો છે. જયારે વર્ષ ૨૦૧૧–૧૨માં કુલ ગરીબી ૨૧.૯ ટકા હતી જેમાં ગ્રામ્ય વિસ્તારમાં ૨૫.૭ ટકા અને શહેરી વિસ્તારમાં ૧૫.૭ ટકા હતી. જેની તુલના વર્ષ ૧૯૯૩–૯૪ સાથે કરીએ તો કુલ ગરીબીમાં ૨૩.૪ ટકાનો, ગ્રામ્ય ગરીબીમાં ૨૪.૪ ટકાનો અને શહેરી ગરીબીમાં ૧૬.૧ ટકાનો ઘટાડો થયેલ છે અને વર્ષ ૨૦૦૪–૦૫ સાથે વર્ષ ૨૦૧૧–૧૨ની તુલના કરીએ તો કુલ ગરીબીમાં ૧૫.૩ ટકાનો, ગ્રામ્ય ગરીબીમાં ૧૬.૩ ટકાનો અને શહેરી ગરીબીમાં ૯.૮ ટકાનો ઘટાડો થયેલ છે. તેમ તેંન્ડુલકર પધ્ધતિ જણાવે છે.

કોષ્ટક નં–૩

તેંન્ડુલકર પધ્ધતિ પ્રમાણે ગુજરાતમાં ગરીબી રેખા નીચે રહેતી વસ્તી (ટકાવારીમાં)

વિસ્તાર	વર્ષ		
	૧૯૯૩–૯૪	૨૦૦૪–૦૫	૨૦૧૧–૧૨
ગ્રામ્ય	૪૩.૧૦	૩૯.૧૦	૨૧.૫૦
શહેરી	૨૮.૦૦	૨૦.૧૦	૧૦.૧૦
કુલ	૩૭.૮૦	૩૧.૬૦	૧૬.૬૦

સ્ત્રોતઃ– Perspective Planning Division, Planning commission.

કોષ્ટક નં–૪

કૃષિ અને કૃષિ આનુંસાંગિક ક્ષેત્રની ગુજરાત રાજયની કુલ ઘરેલુ ઉત્પાદન (લાખમાં)

વર્ષ	ઉત્પાદન
૨૦૦૪–૦૫	૩૨૭૦૬૦૦
૨૦૦૫–૦૬	૪૦૨૬૨૦૦
૨૦૦૬–૦૭	૩૯૯૬૭૦૦
૨૦૦૭–૦૮	૪૩૪૫૬૦૦
૨૦૦૮–૦૯	૪૦૩૪૦૦૦
૨૦૦૯–૧૦	૪૦૦૪૨૦૦
૨૦૧૦–૧૧	૪૮૪૬૨૯૫
૨૦૧૧–૧૨	૫૧૫૨૫૦૦
૨૦૧૨–૧૩	N.A

સ્ત્રોતઃ– Directorate of Economics & Statistics of respective State.

કોષ્ટક નં–૫

વિસ્તાર, ઉત્પાદન અને ઉપજ વર્ષ ૨૦૧૧–૧૨ અને વર્ષ ૨૦૧૨–૧૩ (ગુજરાતમાં)

પાક	૨૦૧૨–૧૩					૨૦૧૧–૧૨					વર્ષ ૨૦૧૦–૧૧માં સિંચાઈ હેઠળનો વિસ્તાર ટકાવારીમાં
	વિસ્તાર	ભારતમાં ટકાવારી	ઉત્પાદન	ભારતમાં ટકાવારી	ઉપજ Kgમાં (હેકટર દીઠ)	વિસ્તાર	ભારતમાં ટકાવારી	ઉત્પાદન	ભારતમાં ટકાવારી	ઉપજ Kgમાં (હેકટર દીઠ)	
અનાજ	૩.૬૮	૩.૦૬	૭.૩૨	૨.૮૭	૧૯૯૦	૪.૭૪	૩.૮૦	૮.૮૭	૩.૪૨	૧૮૭૧	૪૫.૫૦
ચોખા	૦.૭૦	૧.૬૫	૧.૫૦	૧.૪૪	૨૧૪૩	૦.૮૪	૧.૯૧	૧.૭૯	૧.૭૦	૨૧૩૧	૬૧.૫૦
ઘઉં	૧.૦૫	૩.૫૪	૩.૧૪	૩.૪૦	૨૯૯૦	૧.૩૫	૪.૫૨	૪.૦૭	૪.૨૯	૩૦૧૫	૯૮.૦૦
Coarse cereals	૧.૨૫	૫.૦૭	૨.૦૭	૫.૧૮	૧૬૫૬	૧.૫૯	૬.૦૨	૨.૨૩	૫.૩૧	૧૪૦૩	૧૮.૬૦

જવાર	૦.૦૯	૧.૪૬	૦.૧૨	૨.૨૫	૧૩૩૩	૦.૧૨	૧.૯૨	૦.૧૪	૨.૩૪	૧૧૬૭	૧૯.૮૦
બાજરી	૦.૬૨	૮.૬૧	૧.૦૭	૧૨.૨૪	૧૭૨૬	૦.૮૭	૯.૯૧	૧.૨૩	૧૧.૯૬	૧૪૧૪	૨૨.૩૦
મકાઈ	૦.૪૮	૫.૫૧	૦.૮૪	૩.૭૮	૧૭૫૦	૦.૫૨	૫.૯૨	૦.૭૯	૩.૬૩	૧૫૧૯	૧૨.૫૦
કુલ કઠોળ	૦.૬૮	૨.૯	૦.૬૧	૩.૩૧	૮૯૭	૦.૯૬	૩.૯૨	૦.૭૯	૪.૫૬	૮૧૩	૧૩.૩૦
ચણા	૦.૧૭	૧.૯૫	૦.૨૦	૨.૨૫	૧૧૭૬	૦.૨૪	૨.૮૯	૦.૨૭	૩.૫૧	૧૧૨૫	૪૩.૮૦
તુવેર	૦.૨૩	૬.૦૪	૦.૨૭	૮.૭૯	૧૧૭૪	૦.૨૪	૫.૯૯	૦.૨૬	૯.૮૧	૧૦૮૩	૭.૫૦
તેલીબિયાં	૨.૫૪	૯.૫૭	૨.૮૯	૯.૩૨	૧૧૩૮	૩.૧૩	૧૧.૯	૫.૦૪	૧૬.૯૧	૧૬૧૦	૨૭.૫૦
મગફળી	૧.૨૯	૨૭.૦૪	૦.૭૬	૧૬.૦૦	૫૮૯	૧.૬૯	૩૨.૧૩	૨.૭૨	૩૯.૦૮	૧૬૦૯	૧૨.૪૦
રઈ	૦.૨૧	૩.૩૧	૦.૩૪	૪.૩૫	૧૬૧૯	૦.૨૧	૩.૫૭	૦.૩૩	૫.૦૦	૧૫૭૧	૯૫.૩૦
કપાસ	૨.૫૦	૨૦.૮૭	૮.૭૩	૨૫.૬૮	૫૯૪	૨.૯૬	૨૪.૩૦	૧૨.૦૦	૩૪.૦૯	૬૮૯	૫૮.૭૦
શેરડી	૦.૧૯	૩.૭૫	૧૩.૩૫	૩.૯૪	૭૦૨૬૩	૦.૨૦	૩.૯૭	૧૨.૭૫	૩.૫૩	૬૩૭૫૦	૯૪.૫૦
તમાકુ	૧૫૮.૦૦	૩૪.૦૧	૨૭૯.૦૦	૩૩.૮૯	૧૭૬૬	૧૪૮.૦૦	૩૦.૦૬	૨૮૧.૦૦	૩૧.૮૦	૧૮૯૯	૧૦૦.૦૦

Source: Directorate of economics and Statistics, Department of Agriculture and cooperation.

અનાજના ઉત્પાદનમાં સમગ્ર ભારતમાં ૧૨૦.૧૬ મિલિયન હેક્ટર વિસ્તારમાં વર્ષ ૨૦૧૨–૧૩માં ૨૫૫.૩૬ મિલિયન ટનનું ઉત્પાદન થવા પામ્યું હતું. જે સમગ્ર ભારતમાં સરેરાશ ૨૧૨૫ કિલો હેક્ટરની પેદાશ જોવા મળી હતી. જેની તુલના વર્ષ ૨૦૧૧–૧૨ના વર્ષ સાથે કરીએ તો આ વર્ષમાં ૧૨૪.૭૫ મિલિયન હેક્ટર વિસ્તારમાં ૨૫૯.૨૯ મિલિયન ટન અનાજનું ઉત્પાદન થવા પામ્યું હતું અને તેની સરેરાશ ૨૦૭૮ કિલો હેક્ટરની પેદાશ રહી હતી. આ ઉપરાંત વર્ષ ૨૦૧૦–૧૧માં અનાજનો સિંચાઈ હેઠળનો વિસ્તાર ૪૭.૮૦ મિલિયન હેક્ટર હંગામી ધોરણે ધારવામાં આવ્યું હતું. **<u>અહીં અનાજનો ખેડાણ હેઠળનો વિસ્તાર ઘટવાથી (–૪.૫૯) આગલા વર્ષની સરખામણીમાં અનાજનું ઉત્પાદન ઘટવા (–૩.૯૩) પામ્યું હતું. પરંતુ હેકટરદીઠ સરેરાશ પેદાશ વધવા (+૪૭.૦૦) પામી છે.</u>**

આ પ્રમાણે વર્ષ ૨૦૧૨–૧૩માં ચોખાના ઉત્પાદનમાં સમગ્ર ભારતમાં ૪૨.૪૧ મિલિયન હેક્ટર વિસ્તારમાં ૧૦૪.૪૦ મિલિયન ટનનું ઉત્પાદન થવા પામ્યું હતું. અને તેની ભારતમાં સરેરાશ ૨૪૬૨ કિલો હેક્ટરની પેદાશ જોવા મળી હતી. જેની સરખામણી વર્ષ ૨૦૧૧–૧૨ના વર્ષ સાથે કરવામાં આવે તો આ વર્ષમાં ૪૪.૦૧ મિલિયન હેક્ટર વિસ્તારમાં ૧૦૫.૩૦ મિલિયન ટન ચોખાનું ઉત્પાદન થવા પામ્યું હતું અને તેની સરેરાશ ૨૩૯૩ કિલો હેક્ટરની પેદાશ રહી હતી. આ ઉપરાંત વર્ષ ૨૦૧૦–૧૧માં અનાજનો સિંચાઈ હેઠળનો વિસ્તાર ૫૮.૬૦ મિલિયન હેક્ટર હંગામી ધોરણે ધારવામાં આવ્યું હતું. **<u>અહીં ચોખાનો ખેડાણ હેઠળનો વિસ્તાર ઘટવાથી (–૧.૬૦) આગલા વર્ષની સરખામણીમાં ચોખાનું ઉત્પાદન ઘટવા (–૦.૯૦) પામ્યું હતું. પણ હેકટરદીઠ સરેરાશ પેદાશ વધવા (+૬૯.૦૦) પામી છે.</u>**

ઘઉંના ઉત્પાદનમાં સમગ્ર ભારતમાં ૨૯.૦૭ મિલિયન હેક્ટર વિસ્તારમાં વર્ષ ૨૦૧૨–૧૩માં ૯૨.૫૦ મિલિયન ટનનું ઉત્પાદન થવા પામ્યું હતું. જે સમગ્ર ભારતમાં સરેરાશ ૩૧૧૮ કિલો હેક્ટરની પેદાશ જોવા મળી

હતી. જેની તુલના વર્ષ ૨૦૧૧–૧૨ના વર્ષ સાથે કરીએ તો આ વર્ષમાં ૨૯.૯૦ મિલિયન હેક્ટર વિસ્તારમાં ૯૪.૯૦ મિલિયન ટન ઘઉંનું ઉત્પાદન થવા પામ્યું હતું અને તેની સરેરાશ ૩૧૭૭ કિલો હેક્ટરની પેદાશ રહી હતી. આ ઉપરાંત વર્ષ ૨૦૧૦–૧૧માં અનાજનો સિંચાઈ હેઠળનો વિસ્તાર ૯૨.૧૦ મિલિયન હેક્ટર હંગામી ધોરણે ધારવામાં આવ્યું હતું. **અહીં ઘઉંનો ખેડાણ હેઠળનો વિસ્તાર ઘટવાથી (–૦.૮૩) આગલા વર્ષની સરખામણીમાં ઘઉંનું ઉત્પાદન ઘટવા (–૨.૪૦) પામ્યું હતું. અને હેક્ટરદીઠ સરેરાશ પેદાશ ઘટવા (–૫૯.૦૦) પામ્યું છે.**

Coarse cerealsના ઉત્પાદનમાં સમગ્ર ભારતમાં ૨૪.૬૪ મિલિયન હેક્ટર વિસ્તારમાં વર્ષ ૨૦૧૨–૧૩માં ૪૦.૦૬ મિલિયન ટનનું ઉત્પાદન થવા પામ્યું હતું. જે સમગ્ર ભારતમાં સરેરાશ ૧૬૨૬ કિલો હેક્ટરની પેદાશ જોવા મળી હતી. જેની તુલના વર્ષ ૨૦૧૧–૧૨ના વર્ષ સાથે કરીએ તો આ વર્ષમાં ૨૬.૪૨ મિલિયન હેક્ટર વિસ્તારમાં ૪૨.૦૧ મિલિયન ટન Coarse cerealsનું ઉત્પાદન થવા પામ્યું હતું અને તેની સરેરાશ ૧૫૯૦ કિલો હેક્ટરની પેદાશ રહી હતી. આ ઉપરાંત વર્ષ ૨૦૧૦–૧૧માં અનાજનો સિંચાઈ હેઠળનો વિસ્તાર ૧૪.૪૦ મિલિયન હેક્ટર હંગામી ધોરણે ધારવામાં આવ્યું હતું. **અહીં Coarse cerealsનો ખેડાણ હેઠળનો વિસ્તાર ઘટવા (–૧.૭૮) છે. તેની આગલા વર્ષની સાથે સરખામણી કરીએ તો Coarse cerealsનું ઉત્પાદન ઘટવા (–૧.૯૫) પામ્યું હતું. પણ હેક્ટરદીઠ સરેરાશ પેદાશ વધવા (+૩૬.૦૦) પામ્યું છે.**

જવારના ઉત્પાદનમાં સમગ્ર ભારતમાં ૦૬.૧૮ મિલિયન હેક્ટર વિસ્તારમાં વર્ષ ૨૦૧૨–૧૩માં ૦૫.૩૩ મિલિયન ટનનું ઉત્પાદન થવા પામ્યું હતું. જે સમગ્ર ભારતમાં સરેરાશ ૮૬૨ કિલો હેક્ટરની પેદાશ જોવા મળી હતી. જેની તુલના વર્ષ ૨૦૧૧–૧૨ના વર્ષ સાથે કરીએ તો આ વર્ષમાં ૦૬.૨૫ મિલિયન હેક્ટર વિસ્તારમાં ૦૫.૯૮ મિલિયન ટન જવારનું ઉત્પાદન થવા પામ્યું હતું અને તેની સરેરાશ ૯૫૭ કિલો હેક્ટરની પેદાશ રહી હતી. આ ઉપરાંત વર્ષ ૨૦૧૦–૧૧માં અનાજનો સિંચાઈ હેઠળનો વિસ્તાર ૦૮.૭૦ મિલિયન હેક્ટર હંગામી ધોરણે ધારવામાં આવ્યું હતું. **અહીં જવારનો ખેડાણ હેઠળનો વિસ્તાર ઘટવાથી (–૦.૦૭) આગલા વર્ષની સરખામણીમાં જવારનું ઉત્પાદન ઘટવા (–૦.૬૫) પામ્યું હતું. પણ હેક્ટરદીઠ સરેરાશ પેદાશ ઘટવા (–૯૫.૦૦) પામ્યું છે.**

બાજરીના ઉત્પાદનમાં સમગ્ર ભારતમાં ૦૭.૨૦ મિલિયન હેક્ટર વિસ્તારમાં વર્ષ ૨૦૧૨–૧૩માં ૦૮.૭૪ મિલિયન ટનનું ઉત્પાદન થવા પામ્યું હતું. જે સમગ્ર ભારતમાં સરેરાશ ૧૨૧૪ કિલો હેક્ટરની પેદાશ જોવા મળી હતી. જેની તુલના વર્ષ ૨૦૧૧–૧૨ના વર્ષ સાથે કરીએ તો આ વર્ષમાં ૦૬.૨૫ મિલિયન હેક્ટર વિસ્તારમાં ૦૮.૭૮ મિલિયન ટન બાજરીનું ઉત્પાદન થવા પામ્યું હતું અને તેની સરેરાશ ૧૧૭૧ કિલો હેક્ટરની પેદાશ રહી હતી. આ ઉપરાંત વર્ષ ૨૦૧૦–૧૧માં અનાજનો સિંચાઈ હેઠળનો વિસ્તાર ૦૮.૩૦ મિલિયન હેક્ટર હંગામી ધોરણે ધારવામાં આવ્યું હતું. **અહીં બાજરીનો ખેડાણ હેઠળનો વિસ્તાર વધવા (+૦.૯૫) છતા પણ આગલા વર્ષની સરખામણીમાં બાજરીનું ઉત્પાદન ઘટવા (–૦.૦૪) પામ્યું હતું. પણ હેક્ટરદીઠ સરેરાશ પેદાશ વધવા (+૪૩.૦૦) પામ્યું છે.**

મકાઈના ઉત્પાદનમાં સમગ્ર ભારતમાં ૦૮.૭૧ મિલિયન હેક્ટર વિસ્તારમાં વર્ષ ૨૦૧૨–૧૩માં ૨૨.૨૩ મિલિયન ટનનું ઉત્પાદન થવા પામ્યું હતું. જે સમગ્ર ભારતમાં સરેરાશ ૨૫૫૨ કિલો હેક્ટરની પેદાશ જોવા મળી હતી. જેની તુલના વર્ષ ૨૦૧૧–૧૨ના વર્ષ સાથે કરીએ તો આ વર્ષમાં ૦૮.૭૮ મિલિયન હેક્ટર વિસ્તારમાં ૨૧.૭૬ મિલિયન ટન મકાઈનું ઉત્પાદન થવા પામ્યું હતું અને તેની સરેરાશ ૨૫૪૦ કિલો હેક્ટરની પેદાશ રહી હતી. આ ઉપરાંત વર્ષ ૨૦૧૦–૧૧માં મકાઈનો સિંચાઈ હેઠળનો વિસ્તાર ૨૪.૩૦ મિલિયન હેક્ટર હંગામી ધોરણે ધારવામાં આવ્યું હતું. **અહીં મકાઈનો ખેડાણ હેઠળનો વિસ્તાર ઘટવા (–૦.૦૭) છતા પણ આગલા વર્ષની સરખામણીમાં મકાઈનું ઉત્પાદન વધવા (+૦.૪૭) પામ્યું હતું. સાથે સાથે હેક્ટરદીઠ સરેરાશ પેદાશ વધવા (+૧૨.૦૦) પામ્યું છે.**

કઠોળના ઉત્પાદનમાં સમગ્ર ભારતમાં ૨૩.૪૭ મિલિયન હેક્ટર વિસ્તારમાં વર્ષ ૨૦૧૨–૧૩માં ૧૮.૪૫ મિલિયન ટનનું ઉત્પાદન થવા પામ્યું હતું. જે સમગ્ર ભારતમાં સરેરાશ ૭૮૬ કિલો હેક્ટરની પેદાશ જોવા મળી હતી.

જેની તુલના વર્ષ ૨૦૧૧–૧૨ના વર્ષ સાથે કરીએ તો આ વર્ષમાં ૨૪.૪૬ મિલિયન હેકટર વિસ્તારમાં ૧૭.૦૯ મિલિયન ટન કઠોળનું ઉત્પાદન થવા પામ્યું હતું અને તેની સરેરાશ ૬૯૯ કિલો હેકટરની પેદાશ રહી હતી. આ ઉપરાંત વર્ષ ૨૦૧૦–૧૧માં કઠોળનો સિંચાઈ હેઠળનો વિસ્તાર ૧૪.૮૦ મિલિયન હેકટર હંગામી ધોરણે ધારવામાં આવ્યું હતું. **<u>અહીં કઠોળનો ખેડાણ હેઠળનો વિસ્તાર ઘટયો (–૦.૯૯) હોવા આગલા વર્ષની સરખામણીમાં કઠોળનું ઉત્પાદન વધવા (+૧.૩૬) પામ્યું હતું. અને તેની અસર હેકટરદીઠ સરેરાશ પેદાશ (+૮૭.૦૦) વધવા પામ્યું છે.</u>**

ચણાના ઉત્પાદનમાં સમગ્ર ભારતમાં ૦૮.૭૦ મિલિયન હેકટર વિસ્તારમાં વર્ષ ૨૦૧૨–૧૩માં ૦૮.૮૮ મિલિયન ટનનું ઉત્પાદન થવા પામ્યું હતું. જે સમગ્ર ભારતમાં સરેરાશ ૧૦૨૧ કિલો હેકટરની પેદાશ જોવા મળી હતી. જેની તુલના વર્ષ ૨૦૧૧–૧૨ના વર્ષ સાથે કરીએ તો આ વર્ષમાં ૦૮.૩૦ મિલિયન હેકટર વિસ્તારમાં ૦૭.૭૦ મિલિયન ટન ચણાનું ઉત્પાદન થવા પામ્યું હતું અને તેની સરેરાશ ૮૯૫ કિલો હેકટરની પેદાશ રહી હતી. આ ઉપરાંત વર્ષ ૨૦૧૦–૧૧માં ચણાનો સિંચાઈ હેઠળનો વિસ્તાર ૨૯.૭૦ મિલિયન હેકટર હંગામી ધોરણે ધારવામાં આવ્યું હતું. **<u>અહીં ચણાનો ખેડાણ હેઠળનો વિસ્તાર વધવાથી (+૦.૪૦) આગલા વર્ષની સરખામણીમાં ચણાનું ઉત્પાદન વધવા (+૧.૧૮) પામ્યું હતું. અને હેકટરદીઠ સરેરાશ પેદાશ વધવા (+૧૨૬.૦૦) પામ્યું છે.</u>**

તુવેરના ઉત્પાદનમાં સમગ્ર ભારતમાં ૦૩.૮૧મિલિયન હેકટર વિસ્તારમાં વર્ષ ૨૦૧૨–૧૩માં ૦૩.૦૭ મિલિયન ટનનું ઉત્પાદન થવા પામ્યું હતું. જે સમગ્ર ભારતમાં સરેરાશ ૮૦૬ કિલો હેકટરની પેદાશ જોવા મળી હતી. જેની તુલના વર્ષ ૨૦૧૧–૧૨ના વર્ષ સાથે કરીએ તો આ વર્ષમાં ૦૪.૦૧ મિલિયન હેકટર વિસ્તારમાં ૦૨.૬૫ મિલિયન ટન તુવેરનું ઉત્પાદન થવા પામ્યું હતું અને તેની સરેરાશ ૬૫૬ કિલો હેકટરની પેદાશ રહી હતી. આ ઉપરાંત વર્ષ ૨૦૧૦–૧૧માં તુવેરનો સિંચાઈ હેઠળનો વિસ્તાર ફકત ૦૪.૦૦ મિલિયન હેકટર હંગામી ધોરણે ધારવામાં આવ્યું હતું. **<u>અહીં તુવેરનો ખેડાણ હેઠળનો વિસ્તાર ઘટવા (–૦.૨૦) પામ્યો હોવાં છતા આગલા વર્ષની સરખામણીમાં તુવેરનું ઉત્પાદન વધવા (+૦.૪૨) પામ્યું હતું, અને હેકટરદીઠ સરેરાશ પેદાશ વધવા (+૧૫૦.૦૦) પામ્યું છે.</u>**

તેલીબિયાંના ઉત્પાદનમાં સમગ્ર ભારતમાં ૨૬.૫૩ મિલિયન હેકટર વિસ્તારમાં વર્ષ ૨૦૧૨–૧૩માં ૩૧.૦૧ મિલિયન ટનનું ઉત્પાદન થવા પામ્યું હતું. જે સમગ્ર ભારતમાં સરેરાશ ૧૧૬૯ કિલો હેકટરની પેદાશ જોવા મળી હતી. જેની તુલના વર્ષ ૨૦૧૧–૧૨ના વર્ષ સાથે કરીએ તો આ વર્ષમાં ૨૬.૩૧ મિલિયન હેકટર વિસ્તારમાં ૨૯.૮૦ મિલિયન ટન તેલીબિયાંનું ઉત્પાદન થવા પામ્યું હતું અને તેની સરેરાશ ૧૧૩૩ કિલો હેકટરની પેદાશ રહી હતી. આ ઉપરાંત વર્ષ ૨૦૧૦–૧૧માં તેલીબિયાંનો સિંચાઈ હેઠળનો વિસ્તાર ફકત ૨૫.૧૦ મિલિયન હેકટર હંગામી ધોરણે ધારવામાં આવ્યું હતું. **<u>અહીં તેલીબિયાનો ખેડાણ હેઠળનો વિસ્તાર વધવાથી (+૦.૨૨) આગલા વર્ષની સરખામણીમાં તેલીબિયાનું ઉત્પાદન પણ વધવા (+૧.૨૧) પામ્યું હતું. અને હેકટરદીઠ સરેરાશ પેદાશ વધ્યું (+૩૬.૦૦) છે.</u>**

મગફળીના ઉત્પાદનમાં સમગ્ર ભારતમાં ૦૪.૭૭ મિલિયન હેકટર વિસ્તારમાં વર્ષ ૨૦૧૨–૧૩માં ૦૪.૭૫ મિલિયન ટનનું ઉત્પાદન થવા પામ્યું હતું. જે સમગ્ર ભારતમાં સરેરાશ ૯૯૬ કિલો હેકટરની પેદાશ જોવા મળી હતી. જેની તુલના વર્ષ ૨૦૧૧–૧૨ના વર્ષ સાથે કરીએ તો આ વર્ષમાં ૦૫.૨૬ મિલિયન હેકટર વિસ્તારમાં ૦૬.૯૬ મિલિયન ટન મગફળીનું ઉત્પાદન થવા પામ્યું હતું અને તેની સરેરાશ ૧૪૧૧ કિલો હેકટરની પેદાશ રહી હતી. આ ઉપરાંત વર્ષ ૨૦૧૦–૧૧માં મગફળીનો સિંચાઈ હેઠળનો વિસ્તાર ફકત ૨૨.૪૦ મિલિયન હેકટર હંગામી ધોરણે ધારવામાં આવ્યું હતું. **<u>અહીં મગફળીનો ખેડાણ હેઠળનો વિસ્તાર ઘટવા (–૦.૨૭) પામ્યો હોવાથી આગલા વર્ષની સરખામણીમાં મગફળીનું ઉત્પાદન પણ ઘટવા (–૨.૨૧) પામ્યું હતું. અને હેકટરદીઠ સરેરાશ પેદાશ ઘટેલ(–૪૧૬.૦૦) છે.</u>**

રઈના ઉત્પાદનમાં સમગ્ર ભારતમાં ૦૬.૩૪ મિલિયન હેકટર વિસ્તારમાં વર્ષ ૨૦૧૨–૧૩માં ૦૭.૮૨ મિલિયન ટનનું ઉત્પાદન થવા પામ્યું હતું. જે સમગ્ર ભારતમાં સરેરાશ ૧૨૩૩ કિલો હેકટરની પેદાશ જોવા મળી હતી. જેની તુલના વર્ષ ૨૦૧૧–૧૨ના વર્ષ સાથે કરીએ તો આ વર્ષમાં ૦૫.૮૯ મિલિયન હેકટર વિસ્તારમાં ૦૬.૬૦ મિલિયન ટન રઈનું ઉત્પાદન થવા પામ્યું હતું અને તેની સરેરાશ ૧૧૮૫ કિલો હેકટરની પેદાશ રહી હતી. આ ઉપરાંત વર્ષ ૨૦૧૦–૧૧માં રઈનો સિંચાઈ હેઠળનો વિસ્તાર ફકત ૬૯.૯૦ મિલિયન હેકટર હંગામી ધોરણે ધારવામાં આવ્યું હતું. **અહીં રઈનો ખેડાણ હેઠળનો વિસ્તાર વધવા (+૦.૪૫) પામ્યો હોવાથી આગલા વર્ષની સરખામણીમાં રઈનું ઉત્પાદન પણ વધવા (+૧.૨૨) પામ્યું હતું. અને હેકટરદીઠ સરેરાશ પેદાશ વધવા (+૪૮.૦૦) પામેલ છે.**

કપાસના ઉત્પાદનમાં સમગ્ર ભારતમાં ૧૧.૯૮ મિલિયન હેકટર વિસ્તારમાં વર્ષ ૨૦૧૨–૧૩માં ૩૪.૦૦ મિલિયન ટનનું ઉત્પાદન થવા પામ્યું હતું. જે સમગ્ર ભારતમાં સરેરાશ ૪૮૨ કિલો હેકટરની પેદાશ જોવા મળી હતી. જેની તુલના વર્ષ ૨૦૧૧–૧૨ના વર્ષ સાથે કરીએ તો આ વર્ષમાં ૧૨.૧૮ મિલિયન હેકટર વિસ્તારમાં ૩૫.૨૦ મિલિયન ટન કપાસનું ઉત્પાદન થવા પામ્યું હતું અને તેની સરેરાશ ૪૯૧ કિલો હેકટરની પેદાશ રહી હતી. આ ઉપરાંત વર્ષ ૨૦૧૦–૧૧માં કપાસનો સિંચાઈ હેઠળનો વિસ્તાર ફકત ૩૩.૮૦ મિલિયન હેકટર હંગામી ધોરણે ધારવામાં આવ્યું હતું. **અહીં કપાસનો ખેડાણ હેઠળનો વિસ્તાર ઘટવાથી (–૦.૨૦) આગલા વર્ષની સરખામણીમાં કપાસનું ઉત્પાદન પણ ઘટવા (–૧.૨૦) પામ્યું હતું. અને હેકટરદીઠ સરેરાશ પેદાશ ઘટવા (–૯.૦૦) પામેલ છે.**

શેરડીના ઉત્પાદનમાં સમગ્ર ભારતમાં ૦૫.૦૬ મિલિયન હેકટર વિસ્તારમાં વર્ષ ૨૦૧૨–૧૩માં ૩૩૮.૯૬ મિલિયન ટનનું ઉત્પાદન થવા પામ્યું હતું. જે સમગ્ર ભારતમાં સરેરાશ ૬૬૯૮૮ કિલો હેકટરની પેદાશ જોવા મળી હતી. જેની તુલના વર્ષ ૨૦૧૧–૧૨ના વર્ષ સાથે કરીએ તો આ વર્ષમાં ૦૫.૦૪ મિલિયન હેકટર વિસ્તારમાં ૩૬૧.૦૪ મિલિયન ટન શેરડીનું ઉત્પાદન થવા પામ્યું હતું અને તેની સરેરાશ ૭૧૬૬૮ કિલો હેકટરની પેદાશ રહી હતી. આ ઉપરાંત વર્ષ ૨૦૧૦–૧૧માં શેરડીનો સિંચાઈ હેઠળનો વિસ્તાર ફકત ૯૨.૫૦ મિલિયન હેકટર હંગામી ધોરણે ધારવામાં આવ્યું હતું. **અહીં શેરડીનો ખેડાણ હેઠળનો વિસ્તાર વધવા (+૦.૦૨) પામ્યો પણ વર્ષની સરખામણીમાં શેરડીનું ઉત્પાદન પણ ઘટવા (–૨૨.૦૮) પામ્યું હતું. અને હેકટરદીઠ સરેરાશ પેદાશ ઘટવા (–૪૬.૮૦) પામેલ છે.**

તમાકુના ઉત્પાદનમાં સમગ્ર ભારતમાં ૪૬૪.૫૭ મિલિયન હેકટર વિસ્તારમાં વર્ષ ૨૦૧૨–૧૩માં ૮૨૩.૩૩ મિલિયન ટનનું ઉત્પાદન થવા પામ્યું હતું. જે સમગ્ર ભારતમાં સરેરાશ ૧૭૭૨ કિલો હેકટરની પેદાશ જોવા મળી હતી. જેની તુલના વર્ષ ૨૦૧૧–૧૨ના વર્ષ સાથે કરીએ તો આ વર્ષમાં ૪૯૨.૩૮ મિલિયન હેકટર વિસ્તારમાં ૮૮૩.૫૩ મિલિયન ટન તમાકુનું ઉત્પાદન થવા પામ્યું હતું અને તેની સરેરાશ ૧૭૯૪ કિલો હેકટરની પેદાશ રહી હતી. આ ઉપરાંત વર્ષ ૨૦૧૦–૧૧માં તમાકુનો સિંચાઈ હેઠળનો વિસ્તાર ફકત ૪૭.૧૦ મિલિયન હેકટર હંગામી ધોરણે ધારવામાં આવ્યું હતું. **અહીં તમાકુનો ખેડાણ હેઠળનો વિસ્તાર ઘટવા (–૨૭.૮૧) પામ્યો હોવાથી આગલા વર્ષની સરખામણીમાં તમાકુનું ઉત્પાદન પણ ઘટવા (–૬૦.૨૦) પામ્યું હતું. અને હેકટરદીઠ સરેરાશ પેદાશ પણ ઘટવા (–૨૨.૦૦) પામેલ છે.**

Personality Development at Workplace

- PARVANI R. SHARMA
M.B.Patel Science College, Anand

Personality development plays a crucial role in enhancing one's personality. It helps an individual to develop a positive attitude and look at the brighter sides of life.

Personality development plays an imperative role at workplace as it decides the way an individual interacts with his fellow workers and responds to various situations. How an individual behaves at the workplace depends on his/her personality. Personality development helps in polishing and grooming individuals and makes them better and efficient resources for the organization. **Personality development also reduces stress levels and teaches an individual to face even the worst situations with a smile**. Personality reflects how one conducts himself/herself in the professional environment. Never carry your personal problems to work. Personality development helps an individual to keep his personal life separate from his professional life.

Differences in opinions and views often lead to conflicts and arguments among employees. Employees with different attitudes and mindsets find it extremely difficult to adjust with each other and work in unison. Personality development sessions motivate an individual to think positively and eventually reduce stress at the workplace. Individuals as a result of personality development tend to behave in a mature way; making the organization a much better place to work. Personality development is essential to bring a change in an individual's attitude, thinking, behavior and mindsets. It also strengthens the relationship among co workers.

Personality development classes at the workplace extract the best out of individuals and encourage them to deliver their level best. Stress sometimes makes us forget ourselves. Individuals after a tiring day at work sometimes even forget to smile. Personality development classes bring that smile back to an individual's life. It encourages one to put his/her best foot forward and strive hard to perform beyond expectations. Remember your organization is paying you for your hardwork.You really need to prove yourself and perform well if you wish to climb the success ladder quickly. Personality development encourages an individual to use his skills and abilities to the maximum. An individual with a pleasing personality is liked and respected by all.

Marketing and sales professionals need to have an impressive personality to make a mark of their own. You really need to look presentable and smart at the workplace. No one would take you seriously if you are shabbily dressed. Avoid being a makeup box at work. Dress smartly at work. Do not wear tight fitting /body hugging and gaudy clothes to office. Make sure your clothes are clean and properly ironed.

It pays to exude confidence and positive attitude at workplace. Never clutter your mind with negative thoughts. You will feel frustrated and eventually loose interest in work. Accept challenges with a smile.

Never ever underestimate anyone. Backstabbing, criticizing, dishonesty are negative traits which make you an unwanted member in the organization. Be very honest and transparent with your seniors and fellow workers.

You really need to respect others to expect the same in return. Personality development, in simpler words makes you a good human being.

Personality development teaches you to stay calm and composed even at stressful situations. Never over react. Avoid finding faults in others. Learn to be a little flexible and broad minded. Personality development differentiates you from others who come to office, fight with fellow workers, are often under stress and find work monotonous.

PUBLISHED BY

http://www.hsccresearchejournal.org/

HEAD QUARTER

Shree H.S.Shah College Of Commerce, Modasa Dist- Arrvalli